

III KONGRES MIĘDZYNARODOWEGO TOWARZYSTWA
ETNOLOGICZNEGO I FOLKLORYSTYCZNEGO
W ZÜRICHU

W dniach od 8. do 12 kwietnia 1987 r. odbył się w Zürichu III Kongres Międzynarodowego Towarzystwa Etnologicznego i Folklorystycznego (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore — SIEF) oraz zebranie plenarne Zarządu.

Ukonstytuowane w 1964 r. SIEF w swojej działalności nawiązało do Międzynarodowej Komisji do Badań Sztuki i Tradycji Ludowych (Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires — CIAP) powołanej w 1928 r.¹ Głównym zadaniem SIEF, tak jak i CIAP, jest integracja europejskich etnologicznych i folklorystycznych środowisk naukowych oraz wymiana doświadczeń badawczych i osiągnięć metodologicznych. Współpraca między badaczami oraz organizacjami naukowymi, koncentrującymi się na studiach nad człowiekiem, w myśl statutu przyczynić się ma nie tylko do rozwoju nauki, ale stanowić ważne ogniwo w procesie pogłębiania kontaktów międzynarodowych.

Prezydium SIEF przyjęło „Cykl życia” za temat naczelny konferencji. Szeroki zakres problemów związanych z tym zagadnieniem, rozumianym zarówno jako proces indywidualnego rozwoju człowieka, jak i w kontekście życia zbiorowego, uznano za problem szczególnie ważny w aspekcie współczesnych, gwałtownych i głębokich przeobrażeń społeczno-ekonomicznych.

W konferencji wzięli udział przedstawiciele 30 krajów. W skład delegacji polskiej wchodziły następujące osoby: prof. dr Anna Kutrzeba-Pojnarowa (członek Rady SIEF), prof. dr Józef Burszta, prof. dr Bronisława Kopczyńska-Jaworska, prof. dr Dorota Simonides, doc. dr Jadwiga Kucharska oraz prof. dr Wanda Paprocka. W bogatym programie Kongresu znalazło się 6 referatów wygłoszonych na posiedzeniach plenarnych oraz 164 referaty, które przedstawiono w dziesięciu sekcjach tematycznych.

Kongres otworzył przewodniczący SIEF, prof. dr Nils Avid Bringeus. Witając delegatów podkreślił znaczenie spotkania jako jednego z ważniejszych forum służących wymianie myśli, doświadczeń i rozwijaniu kontaktów naukowych pomiędzy etnologami a folklorystami europejskimi. Wybór miejsca spotkania został zaproponowany przez Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde, które zorganizowało obecny Kongres przy aktywnej współpracy Volkskundliche Seminar der Universität Zürich. Szczególne podziękowania za ogromny wysiłek organizacyjny złożył N. A. Bringeus prof. dr. Paulowi Huggerowi, prof. dr. Arnoldowi Niedererowi, dr Ueli Gyr z Zürichu, jak również sekretarzowi generalnemu Ulli Bruck ze Sztokholmu. Wyraził również satysfakcję z faktu wyboru na miejsce Kongresu Szwajcarii, która jest atrakcyjna nie tylko jako ważny ośrodek naukowy, ale również ze względu na jej walory turystyczne.

W czasie obrad plenarnych pierwszy referat wygłosił prof. dr Artur E. Imhof — reprezentujący Wydział Historii Wolnego Uniwersytetu Berlińskiego (RFN) zatytułowany —

¹ Działalność obu tych organizacji omawiano szeroko w następujących artykułach: A. L. Godlewski, *Statut prowizoryczny CIAP. Informacje dotyczące działalności CIAP*, „Lud”, t. 49: 1965, s. 804-810; A. Kutrzeba-Pojnarowa, *I Kongres Etnologii Europejskiej w Paryżu*, „Lud”, t. 55: 1971, s. 372; B. Kopczyńska-Jaworska, *II Kongres Europejskiej Etnografii i Folkloru*, „Etnografia Polska”, t. 29: 1985, z. 1, s. 231-237.

Planowanie kariery życiowej. Badanie konsekwencji wzrostu długości życia i stabilizacji życiowej na przestrzeni 300 lat. Na podstawie zgromadzonego materiału demograficznego z lat 1680-1980 autor dokonał analizy możliwości rozwoju indywidualnej drogi życiowej człowieka i jego aktywności, uzależniając je od długości życia i oddziaływania czynników zabezpieczających stabilizację jego losów. A. E. Imhof badając cykle życia w okresie 300 lat wysuwał tezę, że niska średnia życia (wynosząca ok. 30 lat) oraz wysoka śmiertelność w dawnych wiekach uniemożliwiały indywidualizację drogi życiowej człowieka. Zmuszały go do rozwinięcia specjalnej strategii wspólnego działania, do tworzenia wartości bardziej trwałych bazujących nie na jednostkowych, ale społecznych działaniach grupy, na zgodności woli i harmonii ukształtowanej na podstawie tradycyjnych sposobów zachowania, zwyczajów i religii, a takżeładu społecznego odpowiadającego zespołom typu *Gemeinschaft*. Niepewność życia ziemskiego kierowała myśl człowieka i jego działania ku zapewnieniu życia wiecznego. Dokonujące się współcześnie przedłużenie przeciętnego wieku człowieka i zmniejszenie śmiertelności w poszczególnych okresach życia pozwoliło ludziom rozwinąć indywidualne formy kariery. Równocześnie pełniejsze korzystanie z życia doczesnego i związane z tym tworzenie się nowych wartości ograniczyło powszechną wiarę w życie wieczne. Jest jednak pewnym paradoksem, jak stwierdził autor referatu, że właśnie ta swoista sekularyzacja uczyniła życie współczesnego człowieka krótszym niż jego przodków.

Wzrost wiary w długie życie powodował zarzucenie dawnej strategii i zmianę typu stosunków społecznych z *Gemeinschaft* na *Gesellschaft*. Jednostka, uzyskując znaczną niezależność i anonimowość, wchodzi świadomie w określone związki dla osiągnięcia indywidualizowanych celów. Statystyczna ewidencja tych zmian jest widoczna we wzroście liczby rodzin małych. Długowieczność ma zasadnicze znaczenie dla zachowania równowagi w podziale na poszczególne okresy życia człowieka. A. E. Imhof zwrócił uwagę na potrzebę włączenia do programów badań w większym niż dotychczas stopniu tych, jak określa, „odzyskanych lat”. Szczególnie dotyczy to kresu starości, równie ważnej w cyklu życia, jak dzieciństwo i wiek produkcyjny.

Martin Segalen z Francuskiego Centrum Etnologicznego w swoim referacie *Rodzina i krewni; perspektywy badawcze we Francji* zwróciła szczególną uwagę na potrzeby badań interdyscyplinarnych w zakresie studiów nad rodziną. Od momentu, kiedy przedmiotem badań socjologicznych są środowiska miejskie, staje się rzeczą konieczną – jak stwierdziła referentka – podjęcie tego tematu również przez etnologów. Pozwoli to wykorzystać i sprawdzić wypracowane przez tę dyscyplinę pojęcia i definicje dotyczące małych społeczności. Przykładem takich interdyscyplinarnych studiów są, wg Segalen, ostatnie projekty badań socjologicznych i historycznych nad rodziną obejmujące kilka generacji. Ostatnio zachodzące zmiany w procesie rozwoju ekonomicznego nadają nowe znaczenie rodzinie szczególnie w społeczeństwach zachodnich, które przeszły okres intensywnego uprzemysłowienia. Ważnym zagadnieniem badawczym jest również obserwacja zjawiska rozszerzania się zachodnich koncepcji badawczych, dotyczących rodziny, w krajach położonych na kontynencie azjatyckim i afrykańskim.

W wygłoszonym następnego dnia na posiedzeniu plenarnym referacie prof. dr. Ingeborgi Weber-Kellermann (RFN) *Zwyczaj w rodzinie. Cykl życia a podziały społeczne* znajdujemy nawiązanie do myśli zawartych w wypowiedziach A. E. Imhofa. Autorka analizując współczesny kierunek rozwoju społeczeństw zwraca uwagę przede wszystkim na proces indywidualizacji jednostki, na odrzucanie tych wartości, które łączyły ją z układem stosunków odpowiadających dawnemu *Gemeinschaft*. Zmiany występujące w tym zakresie dokonują się w różnym tempie. Różne są również w poszczególnych warstwach społecznych możliwości samostanowienia i samorealizacji. Ten nowy układ stosunków społecznych niesie jednak pewne niebezpieczeństwo wynikające z utraty zabezpieczenia, jakie gwarantowała grupa. W dążeniu do przeciwdziałania temu niekorzystnemu zjawisku należy, jak stwierdziła referentka, znaleźć nowe formy komunikowania się ludzi. W tym zakresie dużą pomocą powinny być badania etnologów europejskich nad cyklem życia w przeszłości i teraźniejszości, m. in. próby interpretacji znaczenia obrzędów i zwyczajów. Studia te pozwalają nie tylko

zrozumieć i panować nad zmianami, ale także kierować nimi we współczesnym pluralistycznym społeczeństwie.

Z przyjętego ogólnie podziału cyklu życia na dzieciństwo, okres aktywności zawodowej i starość I. Weber-Kellerman wybrała do szczegółowej analizy interesujących ją zjawisk okres dzieciństwa, dając szereg przykładów różnic zarysowujących się w procesie historyczno-społecznego rozwoju, m. in. w zakresie ubioru, szczególnie kontrastowo i wyraźnie rysujących się w świetle przedstawionego przez referentkę materiału ikonograficznego.

Prof. dr John Gillis reprezentujący Wydział Historii Uniwersytetu Rutgers w New Brunswick (USA) poświęcił swój referat zatytułowany *Historycy a cykl życia* zagadnieniu chronologizacji okresów życia i czynnikom warunkującym ten podział prezentując wyniki anglo-amerykańskich badań prowadzonych w ciągu ostatnich 20 lat.

W przeciwieństwie do przeprowadzanych analiz strukturalno-funkcjonalnych dotyczących chronologii, które ograniczają się do badań ilościowych cech ogólnych, pomijając zróżnicowania klasowe, etniczne czy płeć, historycy podejmują analizę elementów konstytuujących indywidualną drogę życiową człowieka. W zakresie chronologii cykli życia w poszczególnych okresach historycznych można zaobserwować, jak stwierdza autor referatu, różnice w wyborze kryteriów podziału na poszczególne cykle. Na początku czasów nowożytnych (1500-1850) podział ten nie był zależny od wieku. Poszczególne okresy życia były natomiast determinowane statusem jednostki i okolicznościami zewnętrznymi. Ścisłe rygory określające postępowanie człowieka prowadziły do wysokiego stopnia rytualizacji, uniemożliwiając indywidualne planowanie drogi życiowej.

W okresie 1850-1950 uznawano wiek za naturalny czynnik dzielący poszczególne okresy życia i wyznaczający ich granice. Obecnie (od 1950 r.) brak jednoznacznie określonych wzorów życia powoduje stan niepewności i uczucia braku stabilizacji człowieka w kolejnych fazach jego życia, charakterystyczny także dla początku czasów nowożytnych, jakkolwiek przyczyny takiej sytuacji są różne w obu okresach. Obserwowana współcześnie różnorodność prowadzi do nowej rytualizacji cykli życia. W tej szczególnej sytuacji duża jest rola etnologa badającego procesy rytualizacji w społecznym i kulturowym kontekście.

W referacie prof. dr Carli Bianco (Włochy) zatytułowanym *Zmiany ról w systemie pokrewieństwa w cyklach życia* przedstawione zostały wyniki badań prowadzonych w społecznościach wiejskich Tuscany.

N. A. Bringeus zaprezentował w swoim referacie *Cykl życia w obrazach* materiał ikonograficzny pochodzący głównie ze Skandynawii z okresu od średniowiecza do współczesności, analizując prezentowane obrazy w ich kontekście społecznym i politycznym. Średniowieczne obrazy cykli życia wyrzeźbione w kamieniu i przedstawione na malowidłach ściennych kościołów wywoływały poczucie marności bytu doczesnego (*sic transit gloria mundi*). W wiekach średnich przedstawiano cykl życia jako koło losu stosując wyobrażenia grzechu i cnoty dla umoralnienia i odstraszenia od złego. Ukazywanie życia podzielonego na cykle według wieku było motywem popularnym. Najstarsze przykłady ikonograficzne dzielą życie na cztery okresy. Istniały również podziały na siedem, dwanaście lub (najbardziej powszechne) na dziesięć okresów. Najwcześniejsze obrazy, jak stwierdził Bringeus, wywoływały reminiscencje śmierci i życia wiecznego. To religijne posłanie było w późniejszym okresie zastąpione częściowo przez przekazy o treści moralnej i etycznej. Obrazy przedstawiające poszczególne okresy w życiu człowieka wyrażały jego posłannictwo biologiczne i kulturowe. Każdy wiek miał swoje miejsce z odpowiadającymi mu formami aktywności zawodowej i funkcji społecznej.

Niezależnie od referatów wygłoszonych na sekcjach plenarnych prace Kongresu były prowadzone w 10 sekcjach poświęconych następującym tematom.

1. Cykl życia: różne ujęcia tematu; badania cyklu życia w różnych krajach;
2. Społeczno-ekonomiczne podstawy strukturalizacji okresów życia; badanie cyklu życia w różnych zawodach; grupy wieku;
3. Cykl życia i podstawowe społeczne instytucje; cykl życia i kobiecość; cykl życia i religijne rytuały;

4. Dzieciństwo, wychowanie, młodość;
5. Narodziny i chrzest; wybór partnera, małżeństwo;
6. Prawne i historyczne aspekty sekularyzacji rytuałów; starość, społeczne oznaki wieku i rangi;
7. Święta i rytuały; śmierć i pogrzeb;
8. Cykl życia jako proces indywidualny; migracje i mniejszości;
9. Słowne przedstawienie cykli życia;
10. Okresy życia w literaturze popularnej; cykl życia i popularna ikonografia.

Referaty były wygłaszane w trzech językach: niemieckim, francuskim i angielskim (wyjątkowo w jęz. włoskim). Delegacja polska przedstawiła 6 referatów (w pięciu sekcjach). Były one poświęcone następującym tematom: *Dziecko w rodzinie wiejskiej. Między tradycją a postępem na przykładzie polskim* — A. Kutrzeba-Pojnarowa (sekcja 4), *Życiorysy w świetle polskich pamiętników chłopskich* — J. Burszta (sekcja 9), *Przemiany w stroju ślubnym robotników Łodzi* — B. Kopczyńska-Jaworska (sekcja 5), *Przekaz wartości etycznych w zbiorach polskiej poezji dziecięcej i młodzieżowej* — D. Simonides (sekcja 9), *Nocne czuwanie przy zwłokach w wietle ludowych zwyczajów* — J. Kucharska (sekcja 7), *Współczesne zmiany w tradycyjnym przekazie kulturowym w polskiej rodzinie wiejskiej* — W. Paprocka (sekcja 2). Problematykę polską podjęła również w swoim referacie zatytułowanym *Szeine lid. Stereotyp «mądręgo Żyda» w żydowskiej i polskiej kulturze ludowej* Olga Mulkiewicz-Goldbergowa (Izrael).

W trzecim dniu obrad odbyło się zebranie Rady Administracyjnej SIEF. Posiedzenie otworzył A. N. Bringeus. Po podziękowaniu złożonym gospodarzom Kongresu, przedstawił sprawozdanie z działalności SIEF za lata 1983-1987, w których pełnił funkcję przewodniczącego. Na zakończenie swego wystąpienia A. N. Bringeus złożył rezygnację z zajmowanego stanowiska. Następnie przedstawił w imieniu Rady propozycję nadania członkostwa honorowego SIEF A. Nidererowi oraz (na wniosek kolegów polskich) prof. dr Marii Znamierowskiej-Prüfferowej. A. Kutrzeba-Pojnarowa przedstawiła krótki życiorys M. Znamierowskiej-Prüfferowej oraz podkreśliła jej czynny udział w pracach i konferencjach CIAP i SIEF. Obie propozycje przeszły jednogłośnie. Nowym przewodniczącym SIEF został wybrany przedstawiciel Norwegii Reimund Kvideland.

Następnie przystąpiono do wyborów członków Rady, przy czym zastosowano zasadę pozostawienia — w miarę możliwości — w Radzie dotychczasowych członków. Jedynie w kilku przypadkach dokonano zmian na wniosek członków Rady proponujących nowych przedstawicieli swoich krajów. Zgłoszono następujące osoby: p. Meuille (Belgia), Vaclav Frolec (Czechosłowacja), Martine Segalen (Francja), Dunja Rihtman-Augustin (Jugosławia), Ute Mohrmann (NRD), Vilmos Voigt (Węgry), Venetia Newall (Wielka Brytania), Giovanni Bronzini (Włochy).

Ponadto wprowadzono do Rady przedstawicieli krajów dotąd w niej nie reprezentowanych. Zostali nimi: Julio Caro Barocha (Hiszpania), Patricia Lysagh (Irlandia), Halfredur Orn Eiriksson (Islandia), Olga Mulkiewicz-Goldberg (Izrael), Joseph Cassar Pullicino (Malta), A. de Breto (Portugalia), Ueli Gyr (Szwajcaria). Przedstawicielem Polski pozostała A. Kutrzeba-Pojnarowa.

Po dyskusji ustalono skład zarządu: przewodniczący R. Kvideland (Norwegia); zastępcy: Y. Bromley (ZSRR), A. N. Bringeus (Szwecja), J. Cuisenier (Francja); skarbnik B. S. Frykman (Norwegia). Nowy przewodniczący podziękował zebranych za wybranie go na to stanowisko i gospodarzom za zorganizowanie Kongresu.

W dalszej dyskusji B. S. Frykman przedstawiła sprawę komisji do badań kultury robotniczej działającej w Szwecji, która współpracuje z ośrodkami badawczymi w RFN. Z ich inicjatywy ma zostać zorganizowane sympozjum (prace przygotowawcze już rozpoczęto).

R. Kvideland zwrócił się do zebranych o składanie propozycji tematów następnego Kongresu. Y. Bromley zgłosił temat dotyczący zagadnień stosunków etnicznych. Wysunięto

również propozycje poświęcenia następnego Kongresu problemom sztuki ludowej. Miejscem IV Kongresu będzie prawdopodobnie Bergen (Norwegia).

Na zakończenie należy podkreślić znakomitą organizację Kongresu. Obrady odbywały się w dwóch gmachach Uniwersytetu. Ogromna liczba sekcji, na których wygłaszano referaty w trzech językach, nie miała jednak stałych audytoriów, co spowodowane było przede wszystkim nie zawsze spójną tematyką referatów danej sekcji. To również miało wpływ na zakres dyskusji. Organizatorzy bardzo starannie przygotowali imprezy towarzyszące Kongresowi. W gmachu Uniwersytetu, gdzie odbywały się obrady, zaprezentowano wystawę fotograficzną Alberta Nyfelera poświęconą chrztom, ślubom i pogrzebom w kantonie Valais w latach 1910-1935. Zorganizowano również wystawę połączoną ze sprzedażą wydawnictw związanych z problematyką cyklu życia. Należy przy tym wspomnieć o wydanej z okazji Kongresu bibliografii obejmującej prace z lat 1970-1980, które ukazały się w Austrii, Bułgarii, Finlandii, NRD, Irlandii, Norwegii, Szwajcarii, Szwecji, na Węgrzech i w ZSRR. Zorganizowano również pokaz filmów etnograficznych oraz występy zespołów regionalnych.

Po zakończeniu obrad Kongresu zorganizowano 5 całonocnych wycieczek autokarowych (do wyboru). Zorganizowano wyjazdy i zwiedzanie następujących miejsc: Trogen międzynarodowej wioski dzieci, Bazylei, Lucerny, Einsiedeln najbardziej znanego w Szwajcarii miejsca pielgrzymek oraz wodospadu Renu.

Każdy z uczestników Kongresu otrzymał dwujęzyczne streszczenia zarówno referatów wygłaszanych na sesjach plenarnych, jak i w sekcjach oraz międzynarodową bibliografię *The Life Cycle*. Pełny zestaw materiałów znajduje się w Ośrodku Dokumentacji i Informacji Etnograficznej PTL, Łódź, ul. Jaracza 78.

Wanda Paprocka

AZJA ŚRODKOWA TRADYCJA I ZMIANA. II EUROPEJSKIE SEMINARIUM ŚRODKOWOAZIATYCKIE W LONDYNIE

Seminarium (Second European Seminar on Central Asian Studies) pracowało w Londynie w dniach od 7 do 10 kwietnia 1987 roku. Zorganizowane zostało przez dr Shirin Akiner przy pomocy pracowników Centrum i Departamentu Studiów Blisko- i Środkowowschodnich (The Centre and the Department of Near and Middle Eastern Studies) Szkoły Studiów Orientalnych i Afrykańskich Uniwersytetu w Londynie. Stanowiło kontynuację spotkań środkowo-azjatyckich zapoczątkowanych przez I Seminarium zwołane do Utrechtu przez prof. J. Waardenburga w grudniu 1985 roku¹.

Seminarium w Londynie zgromadziło przedstawicieli różnych dyscyplin: historyków, językoznawców, historyków kultury, antropologów (etnologów), socjologów, ekonomistów, politologów, archeologów, demografów i muzykologów zainteresowanych problematyką Azji Środkowej. Było ich w sumie ponad 400. W trakcie Seminarium wygłoszono około 130 referatów zaprezentowanych przez przedstawicieli około 20 krajów Europy, Azji i Ameryki. Obecni byli m. in. naukowcy z Chińskiej Republiki Ludowej, a także delegacja radziecka, w skład której obok pracowników instytucji naukowych wchodził również przedstawiciel Zarządu Religijnego Muzułmanów Azji Środkowej i Kazachstanu w Taszkencie. Specjalna

¹ Materiały z Seminarium opublikowane zostały w: *Utrecht Papers on Central Asia. Proceedings of the First European Seminar on Central Asian Studies held at Utrecht, 16-18 Decembr 1985*, Utrecht, Mark van Damme and Hendrik E. Boeschoten (eds.), Turkological Series, No 2. Utrecht 1987.

sesja Seminarium poświęcona została zbiorom środkowoazjatyckim w brytyjskim muzeach i bibliotekach. W przerwach obrad prezentowano slajdy, muzykę i wytwory środkowoazjatyckiej sztuki dekoracyjnej oraz publikacje przedstawione przez bibliotekę School of Oriental and African Studies oraz wydawców.

W pracach Seminarium przyjęto szerokie rozumienie terminu Azja Środkowa. Objęto nim radziecką Azję Środkową i Kazachstan, południową Syberię, Mongolię, Sinkiang, Tybet, Afganistan i północny Iran. Skoncentrowanie uwagi na wydzielonym terytorium oraz interdyscyplinarny charakter Seminarium pozwalają traktować je jako przejaw atrakcyjności i popularności tzw. „studiów obszaru”, rozwijanych w wielu ośrodkach naukowych. Wyjątkowo obecnie duże zainteresowanie Azją Środkową wynika z trzech, jak się wydaje, przyczyn: 1. Bogatej historii i różnorodności kulturowej regionu; 2. Głębokich przeobrażeń społeczno-kulturowych i konfrontacji na tym terenie, często dramatycznej, odrębnych wzorów kulturowych: kultury islamu, m. in. islamu tradycyjno-ludowego, islamu zmodernizowanego i fundamentalizmu islamskiego oraz kultury euroamerykańskiej w ich różnych odmianach i konstelacjach; 3. Wieloletnich już badań, m. in. międzynarodowych, których przykładem był projekt UNESCO „Badanie cywilizacji Azji Centralnej”, realizowany od roku 1966².

Problematyka antropologiczna (etnologiczna) najszerzej przedstawiona została w ramach Seminarium przez antropologów brytyjskich. Spośród wygłoszonych przez nich referatów wymienić warto wystąpienie N. Tapper (King's College, London) *Kobieta i władza. Perspektywa w małżeństwie wśród Pasztunów Duranów Turkiestanu afgańskiego*, T. Dragadze (St. Antony's College, Oxford) *Zakres dyskusji nad tradycją i zmianą. Życie domowe Tadżyków radzieckich*; R. Tapper (School of Oriental and African Studies, Londyn) *Osiedlenie się i zmiana wśród nomadów Turkiestanu afgańskiego*, G. Mars i Y. Altman (North East London Polytechnic) *Tzw. druga ekonomia w Uzbekistanie i Gruzji jako wytwór dwóch różnych podstaw kulturowych*, C. Hann (Corpus Christi College, Cambridge) *Etniczne gry sportowe w Sinkiangu*, J. Scarce (Royal Scottish Museum, Edynburg) *Kontynuacja i nowoczesność w ubiorze muzułmanów Azji Środkowej* oraz C. Humphrey (University of Cambridge) *Dobre zachowanie się w Mongolii. Zwyczaje obowiązujące gospodarza i gości*. Z dużym zainteresowaniem spotkał się referat znanego ze studiów etnoreligioznawczych etnografa radzieckiego W. Basiłowa (Instytut Etnografii A. N. ZSRR w Moskwie) *Islam ludowy w Azji Środkowej i Kazachstanie* oraz Polki pracującej w Danii E. Chylińskiej (University of South Jutland) *Rytualizm w życiu rodzinnym w radzieckiej Azji Środkowej. Sunnat – obrzezanie*. Z. Jasiewicz (Uniwersytet im. A. Mickiewicza) wygłosił referat pt. *Wierzenia i rytuały rzemieślników Azji Środkowej. Interpretacja genetyczna i funkcjonalna*. Wspólną cechą większości referatów etnologicznych była próba dotarcia do czynników sprawczych i mechanizmów kontynuacji i przemiany społeczno-kulturowej zawartych w świadomości i działaniach jednostek i małych, pierwotnych grup społecznych. Stąd też tak duże zainteresowanie rodziną, dostrzegalne również w opracowaniach przedstawicieli innych niż antropologia dyscyplin.

Polskie badania środkowoazjatyckie zaprezentowane zostały, poza wspomnianym już wystąpieniem etnologa, dzięki referatom orientalistów – językoznawców i literaturoznawcy oraz historyka. Przedstawili oni następujące opracowania: W. Dulęba (Uniwersytet Jagielloński) wygłosił referat *Legendarne i historyczne dynastie w pierwszej części Szach Name*, A. Krasnowolska (Uniwersytet Jagielloński) *Irańska rewolucja islamska i język jej propagandy*, J. Pstusińska (Uniwersytet Jagielloński, staż stypendialny w Uniwersytecie w Oxfordzie) *Zmiany demograficzne w Afganistanie od 1978 roku*, natomiast E. Szczepanik (Instytut Krajów Socjalistycznych PAN w Warszawie) mówiła o *Trudnościach w radzieckiej Azji Środkowej w czasie II Wojny Światowej*.

Seminaria środkowoazjatyckie, z których następne ma się odbyć we Francji, inicjowane są i organizowane przez Central Asian Studies Association. Zarówno spotkania specjalistów,

² Por. B. G. Gafurov, L. I. Mirošnikov, *Izučenie civilizacij Central'noj Azii. Opyt meždunarodnogo sotrudničestva po proektu UNESCO*, Moskwa 1976.

jak i inne formy działalności Stowarzyszenia godne są uwagi polskich etnologów z racji na ich zaangażowanie w badania na tym terenie. Azja Środkowa jest regionem pozaeuropejskim, który stał się przedmiotem zainteresowania i terenem badań kilkunastu polskich etnologów. Przez wiele lat studia terenowe prowadziła Ekspedycja Mongolska Zakładu Etnografii IHKM PAN, kierowana przez prof. dr. W. Dynowskiego. W Katedrze Etnografii UAM działał Zespół do Badań nad Kulturą Azji Środkowej, który w roku 1976 zorganizował wyprawę do Afganistanu. Na terenie Azji Środkowej nie zabrakło również badaczy polskich pracujących indywidualnie. W polskich etnologicznych badaniach pozaeuropejskich właśnie Azja Środkowa jest regionem, dla którego nagromadzono najbogatsze materiały z badań prowadzonych w okresie powojennym i opublikowano najwięcej opracowań. Dorobek polskich badań etnologicznych w zakresie problematyki środkowoazjatyckiej skłania do kontynuacji tych prac i włączenia się do międzynarodowych studiów nad Azją Środkową.

Zbigniew Jasiewicz

V ŚWIATOWY KONGRES MONGOLISTÓW, ULAN BATOR, 14-20 WRZEŚNIA 1987

Już po raz piąty stolica Mongolii gościła uczestników międzynarodowego Kongresu Mongolistów. Tym razem wzięły w nim udział delegacje z 30 krajów (w sumie ponad 250 osób), w tym także z Kampuczy, ChRL i Afganistanu, co miało ważką wymowę pozanaukową. Delegacja polska składała się z trzech osób. Przewodniczył jej prof. dr Bohdan Jaczewski, historyk, zastępca sekretarza Wydziału I PAN. W skład delegacji wchodził ponadto: doc. dr Stefan Kojło (Instytut Krajów Socjalistycznych PAN) i dr Iwona Kabzińska-Stawarz (Instytut Historii Kultury Materialnej PAN). Choroba zatrzymała w Polsce prof. dr. Stanisława Kałużyńskiego z Instytutu Orientalistyki UW. Do Ulan Bator przybył jednak inny pracownik tego Instytutu, dr Jerzy Tulisow.

Jak podkreślił w przemówieniu powitalnym N. Sodnom (prezes AN MRL), „Kongres jest miejscem spotkania tych, którzy zapisali najlepsze strony światowej mongolistyki, i tych, którzy je dopiero zapiszą w przyszłości”. Istotnie, obok wielu znakomitych badaczy, takich jak Ch. Bawden, G. Kara, J. Szima, R. Hamayon, J. Legrand i in., wśród uczestników znajdowała się znaczna grupa młodych, prężnych naukowców (np. delegacje japońska, mongolska, radziecka). Mówiąc o dotychczasowych zdobyczach mongolistyki, N. Sodnom wspominał tych wybitnych badaczy, którzy zmarli w okresie 5 lat, jakie minęły od ostatniego Kongresu. Padło tu m. in. tak bliskie polskim etnologom nazwisko prof. dr. Witolda Dynowskiego. Poza Nim wymienione zostały także nazwiska L. Ligettiego, G. S. Sandzeewa, C. Damdinsürena i in. Pamięć zmarłych uczczono minutą ciszy.

O zadaniach współczesnej mongolistyki mówił następnie generalny sekretarz Stałego Komitetu Światowego Kongresu Mongolistów (ICM) S. Luwsanwandan, zwracając m. in. uwagę na potrzebę analizy i podsumowania dotychczasowych doświadczeń naukowo-badawczych w dziedzinie historii Mongolii, ekonomicznego rozwoju kraju, języka, kultury, sztuki, twórczości ludowej, archeologii, etnografii, a także na konieczność kompleksowego badania wszystkich sfer życia Mongołów, prac w zakresie historii, problematyki społecznej, kultury itp. W dniu otwarcia Kongresu wygłoszone zostały ponadto referaty: Sz. Nacagdordża, w którym zwrócono m. in. uwagę na badanie procesu zmian społeczno-historycznych w Mongolii i przechodzenia od nomadyzmu do osiadłości, B. M. Sołncewa dotyczący kwestii studiów językoznawczych i porównawczych w zakresie języka mongolskiego i języków południowo-wschodniej Azji, W. Heissiga na temat realiów historycznych w eposie mongolskim oraz A. P. Derewjanki prezentujący dotychczasowe wyniki prac ekspedycji radziecko-mongolskiej w zakresie badania historii kultury Mongolii. Przykłady działania tej ekspedycji, zwłaszcza prac prowadzonych przez archeologów, zaprezentowane zostały także na wystawie,

którą otwarto w pierwszym dniu Kongresu. Pokazano tam ponadto wybrane książki poświęcone Mongolii – dzieła uczonych z wielu krajów. Niestety, zabrakło prac polskich etnologów i językoznawców.

Od 15 do 17 września (w godzinach: 9-13 i 15-17) trwały prace w trzech sekcjach. W sekcji I dominowały zagadnienia związane z historią, ekonomią i filozofią, w II z językiem, literaturą i sztuką, hasłem sekcji III były natomiast „Związki kultury i cywilizacji ludów mongolskich z Azją Centralną”. W sekcji I i II wygłoszono po 80 referatów, w sekcji III – 65. Uczestnikom udostępniono także maszynopisy 34 referatów naukowców mongolskich, które nie zostały zaprezentowane w czasie Kongresu.

Zakres tematyczny przedstawionych referatów był niezwykle różnorodny. Wystąpienia w sekcji I koncentrowały się głównie na wybranych zagadnieniach dotyczących rozwoju Mongolii, niektórych procesów i wydarzeń z jej historii, kontaktów z innymi ludami Azji Centralnej, źródeł historycznych i archiwaliów. Część referatów dotyczyła koczowników ich roli w procesie feudalizacji Mongolii w XII-XIII w., jak również w procesie zmian społeczno-ekonomicznych, jakie miały miejsce po rewolucji 1921 r., stosunku nomadów i ludności osiadłej we współczesnej Mongolii, zmian w strukturze społecznej, nowych metod hodowli, przeobrażeń w sposobie życia pasterzy. W części referatów poruszono problemy tradycji i nowoczesności w rolnictwie i rozwoju kompleksu agrarno-przemysłowego. Wiele uwagi poświęcono zmianom społecznym we współczesnej Mongolii, formowaniu się inteligencji, sytuacji klasy robotniczej, kobiety, a także – wspomnianym już zmianom w społeczności pasterskiej. Omawiano też zmiany ekonomiczne w różnych okresach historii Mongolii, zwłaszcza zaś w okresie przejściowym od feudalizmu do socjalizmu. Część przedstawionych tu referatów dotyczyła współpracy naukowej Mongolii z innymi krajami (np. Polską, Bułgarią, ZSRR). Tematem referatów było ponadto życie duchowe i jego przemiany, funkcjonowanie klasztorów, składanie ofiar, pochodzenie świątyni Czyngiz Chana w Ordosie, terminy oznaczające sakralność władcy. Pojedyncze wystąpienia poruszały problem ochrony środowiska naturalnego w MRL i bezpieczeństwa w azjatyckim regionie Oceanu Spokojnego. Przedstawione zostały ponadto przyczynki do biografii Altan Chana oraz podróżnika Giovanni Marinoliego.

W sekcji II zaprezentowano referaty językoznawców, folklorystów, muzykologów i historyków sztuki. Badacze języka mongolskiego poruszyli m. in. zagadnienia jego struktury, pojmowania niektórych słów, ich genezy, wzbogacania leksyki, tradycyjnych terminów lingwistycznych, związków języka mongolskiego z innymi językami oraz problemów, jakich przysparzają przekłady na języki obce, np. niemiecki; wspomniano ponadto o trudnościach w tłumaczeniu kanonów buddyjskich. Mówiono także m. in. o nowych metodach badania i opracowywania źródeł i języka (np. z zastosowaniem komputerów). Wiele referatów poświęcono *Tajnej historii Mongołów* niektórym stosowanym w niej terminom, formom słów, gramatyce, badaniom leksykalno-morfologicznym nad tym źródłem do historii Mongolii, zmianom w numeracji poszczególnych paragrafów, interpretacji itp. Część wystąpień w tej sekcji dotyczyła różnych gatunków literatury i folkloru, mitów, literatury obrzędowej, przysłów, przede wszystkim zaś eposu jego historii, ewolucji i występowania poza granicami Mongolii. Przypomniane też zostały postacie niektórych twórców, np. D. Nacagdordża, D. Mjagmara i in. Omówiono ponadto niektóre motywy występujące w twórczości mongolskiej, np. walki wyzwolenczej, wspomniano także o związkach twórczości literackiej Mongołów z literaturą Azji Południowej i Centralnej. Wystąpienia muzykologów dotyczyły głównie badania folkloru, analizy spektralnej śpiewu gardłowego, budowy utworów, strojenia instrumentów i jego znaczenia dla odbioru muzyki.

Sekcja III zdominowana była przez archeologów i historyków sztuki. Znalazły się tu jednak również referaty na temat różnych aspektów badania historii, literatury, antropologii fizycznej, technologii, folkloru i in. Jak już wspomniałam, motywem wiodącym było zagadnienie kontaktów ludów mongolskich z innymi ludami zamieszkujących Azję Centralną w różnych okresach. Wiele miejsca poświęcono np. etapom zasiedlania Azji Centralnej, prezentacji niektórych stanowisk archeologicznych, problematyce datowania i interpretacji znalezisk,

a także określania ich przynależności kulturowej, rozszyfrowaniu rysunków naskalnych, badaniu petroglifów w aspekcie problemu pochodzenia pasterstwa mongolskiego, chronologii zabytków archeologicznych, rekonstrukcji wytworów kultury materialnej na podstawie odkryć archeologów i in. W referatach poświęconych architekturze poruszono zagadnienie elementów tybetańskich w budownictwie mongolskim, zwłaszcza sakralnym oraz kwestię wpływu rytmów klimatycznych na budownictwo u koczowników. Wiele mówiło się o etnogenezie (m.in. w świetle danych genetyki), kilkakrotnie powracano do problemu Hunów, zwracając np. uwagę na heterogeniczność ich składu antropologicznego itp. Mówiąc o kontaktach Mongołów z innymi ludami Azji Centralnej wspomniano m.in. o ich związkach z Chorezmem. Kontakty ludności mongolskiej z innymi mieszkańcami Azji znalazły odbicie np. w języku poszczególnych ludów. Podczas obrad mówiono również o związkach języka mongolskiego z językiem tureckim, kirgiskim, osetyńskim. Wspomniano też o leningradzkim rękopisie Gandżuru i przekładzie Dandżuru na mongolski, a także o ormiańskich źródłach z XIII-XIV w. dotyczących Mongolii. W referatach poruszano ponadto niektóre aspekty badania kultury duchowej Mongołów. Niektóre wystąpienia informowały o badaniach mongolistycznych, np. w Czechosłowacji, Buriacji, o pierwszych mongolistach brytyjskich i badaniu historii Mongolii w Japonii, a także o dokumentach znajdujących się w archiwach RFN, mogących zainteresować mongolistów. W sekcji III znalazł się również referat o wykorzystaniu wojłoku przez koczowników, o technologii produktów mlecznych w Mongolii i innych krajach, jeden referat zaś dotyczył mitów mongolskich i ich klasyfikacji z uwagi na tematykę, a także udział w przekazie informacji.

Jak wynika z podanego przeglądu, na Kongresie przeważały zagadnienia dotyczące historii, ekonomii, języka i literatury, archeologii, organizacji badań mongolistycznych i współpracy naukowej. Badania etnograficzne reprezentowane były natomiast przez wąską grupę specjalistów. Odzwierciedla to aktualne zainteresowania mongolistów i potwierdza fakt, że niewielu jest dziś na świecie etnografów specjalizujących się w badaniu kultury mongolskiej (niezależnie od tego, że nie wszyscy mogli być obecni na Kongresie).

Spośród referatów poruszających zagadnienia bliskie etnografom, moją uwagę zwróciło m.in. wystąpienie K. Chabros (Wielka Brytania) zatytułowane *Man in time and space. An interpretation of some symbolic aspects of nomadisation in Mongolia*. Mówiła ona m.in. o zwyczajach związanych z sezonowymi przekoczowaniami. Zachowania te w symboliczny sposób podkreślają sytuację zmiany i nowości. Wiele działań pasterzy przybywających na nowe pastwiska wiąże się z osławianiem i kontrolą przestrzeni, jej konsekracją. Przybysze inkorporowani są przez tych, którzy przyszedli wcześniej, czemu towarzyszą również specjalne formy zachowań. Zmiany koczowisk wplatają pasterzy w rytm natury. Ten ruch jest symbolem życia, ma on także znaczenie dla życia świata. Referat K. Chabros oparty został w dużej mierze na wynikach badań członków nie istniejącej już, niestety, ekspedycji etnograficznej PAN do Mongolii, zwłaszcza J. S. Wasilewskiego, L. Mroza i autorki tego sprawozdania.

Interesujące informacje o materiałach archiwalnych zawierających dane na temat historii, wiedzy, kosmogonii, folkloru, obyczajów, sposobów zawierania przyjaźni, historii i in. u Kałmuków w XVIII-XX w. podała E. Taube (NRD). Jej wystąpienie nosiło tytuł *Neizvestnye materialy po ètnografii i fol'kloru kałmykov*. W przygotowaniu znajduje się obecnie monograficzne opracowanie archiwalnych dokumentów kałmuckich.

S. Ju. Nekljudow (ZSRR) przedstawił klasyfikację mitów mongolskich przeprowadzoną ze względu na ich tematykę i udział w przekazie informacji. Wyróżnił on np.: 1) mity historyczne, dotyczące pochodzenia niektórych postaci, powstania świata, nieba, gwiazdozbiorów; 2) mity o życiu pierwszych ludzi, przodków, wodzów plemiennych, genealogiczne; 3) mity, których tematem jest walka, stosunki rodowe, wewnątrzplemienne; 4) mity zawierające wątki religijne, wierzenia szamańskie, buddyjskie i in.; 5) mity i epizody z życia pieśniarzy, bajarzy, przekazujących tradycje. Referat nosił tytuł: *Istoričeskoe predanie v central'no-aziatskich tradicijach*.

Historii ewolucji eposu mongolskiego poświęcone było natomiast wystąpienie P. Chorloo

(MRL) pt. *Mongolyn baatarlag tuulijn' tüüchen chuwslyn asuudal*. Korzenie tego gatunku sięgają – według P. Chorloo – okresu Hunów (III w. p.n.e.). Kolejnym etapem rozwoju ustnej twórczości Mongołów był wiek XIII-XIV i XV-XVII, kiedy to epos rozwijał się m. in. dzięki wpływowi literatury klasycznej i przekładom obcej twórczości. Z czasem uformowały się cztery centra eposu: kałmuckie, buriackie, zachodniomongolskie i chałchaskie.

Eposowi mongolskiemu poświęcone było sygnalizowane już wystąpienie W. Heissiga (RFN), *Historical Realities in the Mongol Epics*. W. Heissig wspomniał o wynikach badania folkloru europejskiego, zgodnie z którymi przyjmuje się, że w eposach zawarte są informacje o realiach dawnych czasów, np. o rodzaju używanej broni lub sposobu zaspokajania pewnych potrzeb. W eposie mongolskim można również odnaleźć ślady wydarzeń z przeszłości, np. epoki kamienia lub metalu, panowania społeczeństw myśliwskich, pasterskich i in. Wspomnieniem o epoce kamienia jest np. informacja o nożu kamiennym, który okazuje się bardziej użyteczny od metalowego, gdy trzeba np. odciąć pępowinę bohatera. Służy on też za oręż przeciwko wrogowi, którego ciało nie poddaje się metalowemu mieczowi. Do kategorii dawnych wierzeń obecnych w eposach, a potwierdzonych np. przez badania etnograficzne przeprowadzone wśród ludów myśliwskich, należą m. in. przekonania o sile kamienia i skały oraz różne pojęcia duszy, czy też np. wiara, iż tylko cały szkielet daje możliwość ożywienia zmarłego. W eposach spotyka się często informacje o zamykaniu grobów lub o zatykaniu ran kamieniem, by zapobiec powrotowi duszy lub jej ucieczce. Epos wskazuje też np. na ewolucję narzędzi i broni oraz technik posługiwania się nimi.

Zagadnienie obrzędów przejścia u ludów mongolskich omówiła G. R. Gałdanowa (ZSRR). W referacie pt. *Vozrastnye perechodnye obrjady u mongolov i burjat* ukazała ona obrzędy towarzyszące zmianie przynależności do poszczególnych grup wieku. Referat oparty był na materiałach archiwalnych oraz wynikach badań terenowych przeprowadzonych przez G. Gałdanową.

Pora wspomnieć o wystąpieniach członków delegacji polskiej. W swoim referacie zatytułowanym *Igry mongol'skich skotovodov – novaja stadija issledovanij* zaprezentowałam pewne propozycje analizy i metody badania gier mongolskich, a także próby interpretacji niektórych zachowań ludycznych. Zwróciłam przede wszystkim uwagę na sezonowy podział gier oraz ich związki z cyklem kalendarzowym i rocznym, szukając wytłumaczenia tego typu powiązań m. in. w symbolice gier i ich udziale w procesie komunikowania. Przedstawiłam ponadto hipotezy dotyczące m. in. genezy gier typowych dla początku lata, znakowego charakteru gier, symboliki ich elementów, a także sposobu interpretowania gier, polemizując przede wszystkim z przyjętym przez badaczy dotychczasowym sposobem widzenia tego rodzaju zachowań ludycznych i traktowania ich jak odbicia rzeczywistych wydarzeń – wojny, polowania, wyścigów, sporu koczowników, napadu drapieżnika na stada i in. Wspomniałam ponadto o związkach gier z magią i przypisywanej im przez pasterzy roli daru dla Natury.

S. Kojło w referacie *Nekotorye voprosy teorii i praktiki v period perechoda Mongolii k socializmu* poruszył m. in. zagadnienie nacjonalizacji i jej udział w rozwiązaniu problemu agrarnego w kraju pasterskim. Postawił również pytanie, czy treści rozwoju niekapitalistycznego są realizowane w Mongolii w całym okresie przejściowym, czy tylko w jego pierwszym etapie i czy okres przejściowy został już w Mongolii zakończony.

B. Jaczewski mówił natomiast o organizacji współpracy naukowej między Polską i Mongolią, o jej tradycjach i obrazy współczesnym (*Organizacija pol'sko-mongol'skogo nauchnogo vzaimootnošenija*). W tym miejscu można wyrazić żal, że współpraca ta nie obejmuje już etnologii.

Kongres zorganizowany został z rozmachem, ogromnym nakładem wysiłków i kosztów. Niemalą pomoc wyświadczyło tu UNESCO, którego przedstawiciel, G. Malempre, obecny był przez cały czas spotkania. Nasuwają się jednak dwie uwagi krytyczne. Pokażna liczba referatów spowodowała, że często brakowało czasu na dyskusję (nawet przy ograniczeniu wystąpień do 10 minut). Dyskusje toczyły się więc najczęściej poza salą obrad, w przerwach i chwilach wolnych od zajęć wynikających z programu. Ograniczenie czasu referatu, aczkolwiek

zrozumiałe i konieczne, wywoływało jednak nerwowy pośpiech, a przestrzeganie tej zasady z żelazną konsekwencją przez przewodniczącego obrad powodowało niejednokrotnie przerwanie wystąpienia w najciekawszym momencie, np. przed konkluzją. Kolejna uwaga dotyczy zasad zakwalifikowania poszczególnych wystąpień do określonych sekcji. Zasady te były dla wielu uczestników niezrozumiałe. Jak widać z przedstawionej tu problematyki referatów, zdarzały się wyraźne rozbieżności między hasłem sekcji a treścią wystąpień. Tak np. referaty językoznawcze znalazły się nieoczekiwanie w sekcji I lub III, etnograficzne — w I, historyczno-polityczne w II i III. Nie zawsze więc wygłaszano je do tych, którzy chcieliby je usłyszeć i którzy mogliby się nimi zainteresować bliżej. Rozproszenie referatów z tej samej dziedziny (lub o zbliżonej tematyce) w trzech sekcjach uniemożliwiło wysłuchanie niektórych z nich. Działo się to zwłaszcza w sytuacji, gdy wystąpienia tego typu wypadły w tym samym czasie. Nie zawsze decyzje organizatorów można wytłumaczyć nieznajomością tematów. Tytuły wystąpień podane były bowiem na długo przed Kongresem.

Trudno tu znaleźć wyjście, które usatysfakcjonowałoby wszystkich uczestników i organizatorów. Nie jest nim zapewne ani zmniejszenie liczby wystąpień, ani przedłużenie czasu spotkania, ani też np. wcześniejszy druk referatów i dyskusja nad nimi w grupach o ściśle określonej tematyce.

Wprawdzie wystąpienia delegacji radzieckiej i mongolskiej zostały opublikowane w specjalnych wydawnictwach kongresowych, nie dla wszystkich były one jednak dostępne (skrótów referatów mongolskich delegacji na Kongres otrzymali dopiero w dniu zamknięcia obrad, a wystąpienia mongolistów radzieckich opublikowano w niewielkim nakładzie i ofiarowano je tylko nielicznym). W tym miejscu chciałabym wyrazić ogromną wdzięczność Pani G. I. Slesarczuk. Dzięki jej uprzejmości delegacja polska otrzymała trzy komplety wydawnictwa kongresowego, przygotowanego przez Akademię Nauk ZSRR, Instytut Vostokovedenija i Wszechzwiązkową Asocjacje Mongolistów. Jeden z kompletów przekazałam bibliotece Zakładu Etnografii IHKM PAN w Warszawie.

Wspomniane wydawnictwo składa się z 5 części, 3 z nich zawierają referaty członków delegacji radzieckiej; w komplecie znajduje się ponadto opracowanie pt. *Sovetskoe mongolovedenie 1917-1987* oraz bibliografia zawierająca wykaz najważniejszych pozycji z zakresu mongolistyki, jakie ukazały się w ZSRR w latach 1980-1986. Obydwa opracowania ukazują zarazem podstawowe kierunki i problemy, jakimi zajmują się mongoliści radzieccy.

Historycznym wydarzeniem było powołanie Międzynarodowego Towarzystwa Mongolistycznego (IMS) z siedzibą w Ułan Bator i wybór jego władz. Prezydentem ISM został O. Lattimore (USA). Wybrano także 7 wiceprezydentów i Komitet Wykonawczy, w skład którego weszło 48 osób. Polskę reprezentuje prof. S. Kałużyński. 12 osób (w tym również S. Kojło) weszło do Sekretariatu Towarzystwa. Celem nowo powstałej organizacji jest m. in. wzrost udziału uczonych, stowarzyszeń i innych organizacji badawczych w dalszych pracach oraz wzbogacanie metod i form współpracy mongolistów na świecie. IMS zamierza wydawać rocznik „Mongol Studies” oraz biuletyn informacyjny „Works of Mongol Studies”.

Jeśli mowa o wydawnictwach, to należy odnotować, iż w Pałacu Kultury Związków Zawodowych, w którym odbywały się obrady, otwarto stoisko oferujące prace uczonych, przede wszystkim mongolskich, czasopisma, wydawnictwa zbiorowe itp. Można tu było nabyć zarówno najnowsze prace, jak też dzieła sprzed kilkunastu lat. Stoisko cieszyło się ogromnym powodzeniem, stwarzając uczestnikom Kongresu możliwość uzupełnienia księgozbiorów o interesujące, a często niezbędne do pracy pozycje.

Na zakończenie chciałabym wspomnieć o imprezach towarzyszących Kongresowi, m. in. o koncercie muzyki mongolskiej, pokazie walk zapaśniczych, zwiedzaniu Muzeum Sztuki. Szczególną atrakcją była samolotowa wycieczka do dawnej stolicy imperium mongolskiego Char Chorinu (Karakorum) i znajdującego się w jej pobliżu kompleksu, a raczej jego fragmentu, zabudowań klasztornych Erdene dzuu. Zabytki te mieszczą się obecnie na terenie somonu-spółdzielni Chudżirt w ajmaku öwörchangajskim. Znajduje się tu również znane sanatorium z ciepłymi źródłami wód leczniczych. Władze spółdzielni — jak nakazuje tradycja — przyjęły gości z różnych stron świata bardzo serdecznie, częstując kumysem, herbatą z mlekiem,

wyrobami mlecznymi. Zorganizowany też został wyścig koni oraz pokaz chwytania tych zwierząt na arkan. Wyścigi, podobnie jak zaprezentowany nam w Ulan Bator pokaz walk zapaśniczych, przebiegały zgodnie z uświęconym tradycją porządkiem, z zachowaniem odpowiednich gestów, formuł słownych itp. Czas oczekiwania na przybycie koni na metę uatrakcyjnił występ kilkuosobowego zespołu wokalnno-muzycznego z centrum ajmaku.

Iwona Kabzińska-Stawarz

KULTURA WIEJSKA I MIEJSKA XX WIEKU
W KRAJACH FINOUGRYJSKICH I SĄSIEDNICH
III SEMINARIUM FIŃSKO-RADZIECKIE W LAPPENRANCIE
(FINLANDIA), 2-6 CZERWCA 1986 R.

W ramach prac Komitetu Współpracy Naukowo-Technicznej między Finlandią i ZSRR w dziedzinie etnologii i antropologii naukowcy obu krajów współdziałają od 1970 r. Podczas spotkań wymieniają poglądy na temat badań nad kulturą własnych krajów oraz doświadczają metodologicznych i teoretycznych rozwiązań. W 1974 r. w Helsinkach omawiano kartograficzne metody w etnografii¹, a w 1984 r. w Moskwie dyskutowano na temat zmian urbanizacyjnych po I wojnie światowej². Plon obu spotkań został przedstawiony w publikacjach.

W 1986 r. naukowcy z różnych instytucji w Finlandii i ZSRR spotkali się na seminarium w Lappenrancie - niewielkim miasteczku fińskim niedaleko granicy z ZSRR. Podczas spotkania poruszane były różne problemy nurtujące etnologię obu krajów. Szukano odpowiedzi na następujące pytania: jakie są funkcje miast, w jaki sposób funkcjonują tradycje we współczesnym mieście, jak powstaje tradycja w nowych miasteczkach? Najciekawsze były informacje ukazujące specyfikę miast fińskich i radzieckich wynikającą z historii tych krajów oraz rozwoju gospodarczego. Chociaż tematem spotkania była kultura wsi i miasta więcej uwagi poświęcono miastom.

Wsie i miasta od niedawna są przedmiotem badań fińskiej etnologii. Od lat sześćdziesiątych prowadzi się badania wsi (grupa naukowców z Uniwersytetu w Turku). Poświęcono je przeważnie warunkom życia ludności wiejskiej oraz ich tradycjom. Najnowsze badania w małej społeczności skupiają się na tradycji ustnej oraz życiu robotników ich pracy i warunkach mieszkaniowych.

W ZSRR badaniami miast zajęli się w latach pięćdziesiątych przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych: etnografowie, socjologowie i geografowie. Zajmowano się m. in. funkcjami miast od średniowiecza do współczesności, a także przemianami związanymi z wielonarodowością ZSRR, przemianami w rodzinie miejskiej, kontynuacją tradycyjnych elementów etnicznych. Główną uwagę zwracano na stosunki społeczne, potem dopiero zajęto się kulturą materialną. Odmienne wyglądało to w Finlandii, gdzie najpierw zajęto się warunkami bytowymi ludności oraz stosunkami etnicznymi między Szwedami a Finami (93,2% ludności posługuje się językiem fińskim, 6,6% szwedzkim).

W swoim wystąpieniu prof. Matti Räsänen³ z Uniwersytetu w Jyväskylä przedstawił główne kierunki badań nad miastami Finlandii, ZSRR, Czechosłowacji, NRD, Jugosławii

¹ *Ostseefinnische Untersuchungen Ergebniss eines Finnisch-Sowjetisch Symposion*, Heiki Keskinen Jyväskylassa 1982.

² *Der Wandel, der Dörfer und Städte und gegenseitige Beeinflussung in der Zeit nach dem ersten Weltkrieg, II finnisch - sowjetisch ethnographisches Symposium in Moskau*, 18-22 April 1983, Helsinki 1985. Lönngvost, Matti Räsänen [opr.].

³ M. Räsänen, *Der Volk in der Stadt. Über die theoretisch-methodischen Annäherungsweisen der ethnologischen Stadtforschung*.

oraz Polski. Zwrócił on uwagę, że kraje socjalistyczne koncentrują się na badaniach proletariatu, jego kultury i sposobu życia. W Europie badania nad miastami prowadzone są w ramach projektu siedmiu krajów i koordynowane przez Centrum w Wiedniu. Ich przedmiotem jest głównie problem rodziny wiejskiej i miejskiej. W Europie Zachodniej badania etnologów idą w dwu kierunkach: kultura klasy robotniczej i kultura dużego miasta.

Prof. S. I. Bruk⁴ z Instytutu Etnografii AN ZSRR stwierdził, że przy badaniu miast należy uwzględnić strukturę ludności, rolę industrializacji oraz agrarnych problemów w gospodarce. Zwrócił też uwagę, że ludność miejska różni się od wiejskiej parametrami demograficznymi: wielkością reprodukcji, strukturą wieku, aktywnością migracyjną. Poruszył ponadto zagadnienie różnic w nomenklaturze miasta, osiedla czy wsi w zależności od liczby mieszkańców, liczby mieszkańców na km², poziomu gospodarki komunalnej: elektryczności, wodociągów oraz struktury społeczno-kulturowej. Jednym z kryteriów pozwalających odróżnić miasto od wsi jest struktura zawodowa. W badaniach radzieckich miasta ujmowane są zarówno historycznie, jak i statystycznie. W mniejszych miastach widoczne jest przenikanie kultury miejskiej i wiejskiej. Najczęściej też na ich przykładzie pokazywane są poszczególne elementy kultury. Szuka się m. in. odpowiedzi na pytania, jakie jest miejsce osiedla miejskiego we współczesnym świecie i jak długo będą utrzymywały się granice między miastem a wsią oraz miejskim i wiejskim sposobem życia? Prof. Bruk uważa, że na podstawie określenia stosunków między miastem a wsią można ukazać charakterystykę społeczno-ekonomiczną i geograficzną kraju lub regionu.

Kontakty kulturalne między miastem a wsią jako czynnik etnokulturowego rozwoju Rosjan przedstawiła O. R. Budina⁵ z Instytutu Etnografii AN ZSRR. W latach osiemdziesiątych prowadzono badania etnograficzne w centralnym regionie ZSRR, najbardziej zurbanizowanym. Miasta i centra wiejskie tego regionu są zamieszkane prawie wyłącznie przez Rosjan. W czasie badań starano się m. in. uzyskać odpowiedź na pytania, jak liczba kontaktów między wiejską i miejską populacją wyraża się w kulturze. Wzajemne oddziaływanie najbardziej widoczne jest w kulturze materialnej (np. w budownictwie obserwuje się wpływy tradycyjnej kultury ludowej). Odmiennie wygląda sprawa stroju, gdzie nowa moda przenikała z miasta na wieś. Obecny ubiór charakteryzuje się postępującą standaryzacją. Istnieją jednak pewne elementy tradycyjnego stroju rosyjskiego: filcowe buty, rękawice z jednym palcem, chustki, fartuchy itp.

Mieszkańcy miast i wsi uczestniczą w festiwalach, tzn. obchodach jubileuszy miast, uroczystościach dla uczczenia wykonywanego zawodu czy rolniczych zwyczajach związanych z kalendarzem, np. w małym miasteczku Soligalich (region Kostroma) odbywa się festiwal hodowli bydła, który od przeszło 20 lat obchodzą wspólnie mieszkańcy miasta i hodowcy. Rozwój obrzędu weselnego wskazuje tendencję włączenia do uroczystości elementów, które są popularnymi rosyjskimi tradycjami, np. witanie państwa młodych chlebem i solą. Elementy zabawowe drugiego dnia wesela wzajemnie się przenikają, np. wiejskie tłuczenie garnków, zmiatanie podłogi przez pannę młodą z miejskim odczytywaniem telegramów, pokazywaniem gościom prezentów.

W ZSRR problem adaptacji migrantów w mieście, ich włączenie się w miejski sposób życia, zwraca uwagę historyków, etnografów, socjologów. Według O. Szkaratana⁶ miejski styl tworzony jest przede wszystkim w dużych miastach, w mniejszych i na wsi proces ten przebiega znacznie wolniej. Kierunki i tendencje zachowań migrantów są determinowane

⁴ S. I. Bruk, *Städte in der gegenwärtigen Welt*.

⁵ O. R. Budina, *Cultural and everyday life interaction of town and country as a factor of ethnological development of the Russians* (based on the materials of expeditions organized in the 1980-s).

⁶ O. I. Shkaratan, *Migrants in Leningrad: the character of culture and everyday behavior* (wyniki badań z lat 1976-1977 przeprowadzonych wśród pracowników przemysłu maszynowego).

przez zbliżenie kultur i sposobów życia w miastach różnych typów i we wsiach. Współczesne środki masowej komunikacji ułatwiają wzrost interregionalnych powiązań, przyczyniają się do formowania stereotypów zachowań na bazie kultury wielkich miast. Masowa komunikacja ma jednak destrukcyjny wpływ na dawne formy kultury (folklor, sztukę ludową, kontakty osobowe). Wielkie miasta nawet z dominującą narodowością rodzimą są zawsze polietniczne. W Leningradzie np. mieszkają reprezentacje więcej niż 100 narodowości. Wielu spośród ich przedstawicieli zachowuje swój język, tradycje kulturowe i przyjacielskie kontakty. Wszystkie grupy mają prawie jednakową podstawę do działalności. Różnice w sposobie ich życia można wiązać z odrębnościami kultury, a nie np. z różnicami w standardzie życiowym. Podczas przeprowadzonych badań zwracano uwagę na liczbę książek w bibliotece prywatnej, uczęszczanie do teatru, organizowanie czasu wolnego, sposób rekreacji oraz środowisko materialne: urządzenie gospodarstwa domowego, meble, środki transportu i sprzęt sportowy, rodzaje aktywności kulturalnej. W tej ostatniej dziedzinie występują znaczne różnice między leningradczykami a migrantami.

Jedną z metod badania miasta w Finlandii na przykładzie analizy źródeł ludnościowych i danych demograficznych dotyczących miasta Lappenranta w latach 1918-1967 (miasto liczące ponad 50 tys. mieszkańców) przedstawił J. Antikainen⁷. Wykorzystał on archiwa oraz materiał statystyczny klasyfikujący i określający mieszkańców pod względem struktury wieku, płci. Autor stwierdził, że spisy ludności mają ogromną wartość przede wszystkim przy badaniu dużych miast. Na podstawie materiałów statystycznych, archiwów cywilnych i rejestrów okręgowych można bowiem ustalić strukturę zawodową i rodzaj pracy, określić działające organizacje, scharakteryzować rodziny mieszkające w mieście itp.

Również na podstawie materiału statystycznego Pekka Toivanen⁸ ukazał etapy industrializacji miasta Pietrasaari położonego nad Zatoką Botnicką. Pierwszy jej etap miał miejsce w latach sześćdziesiątych XIX w., dzięki rozwojowi przemysłu spożywczego (browar, przetwórstwo cykorii, cukrownia). Kolejny etap na przełomie wieków to mechanizacja fabryki tytoniu oraz innych zakładów. Nastąpił wówczas znaczny wzrost liczby mieszkańców, zmieniła się struktura ludności: największą grupą stali się robotnicy, liczba kupców i rzemieślników pozostała natomiast na tym samym poziomie, co pół wieku wcześniej. Na początku XX w. nasiliła się emigracja ze względów ekonomicznych i politycznych. Do Ameryki wędrowali przede wszystkim Szwedzi, w związku z czym Finowie stali się główną grupą narodowościową w mieście. Sytuacja ludnościowa uległa zmianie, przed i po I wojnie światowej, kiedy Szwedzi wracali do Pietarsaari, a Finowie emigrowali.

Kolejny sposób badania miast Finlandii ukazał T. Virtanen⁹ omawiając małą społeczność osiedla Pihlava koło Pori. Przedstawił on zajęcia ludności oraz charakter społeczności w różnych okresach. W 1920 r. w Halssi został założony tartak. Do osiedla napłynęła ludność wiejska. Zaczęła się tworzyć nowa społeczność charakteryzująca się cechami agrarnymi. W latach czterdziestych nastąpiła integracja. W połowie XX w. dokonywano napraw tartaku. Mimo modernizacji miał miejsce odpływ pracowników, a mieszkańcy osiedla stopniowo wyprowadzali się. W latach siedemdziesiątych próbowano rozebrać tartak. Na początku lat osiemdziesiątych osiedlem zajęło się Towarzystwo budowlane w Pori, wykonując renowację domów. Napłynęli nowi mieszkańcy i zaczął się nowy okres dla osiedla.

Inny rodzaj materiału wykorzystano do ukazania struktury życia codziennego 30 rodzin zamieszkujących w Helsinkach na początku naszego stulecia. Na podstawie pytań kwestionariusza starano się uzyskać dane na temat mieszkania, domu, środków utrzymania, scharakteryzować rodzinę, jej życie codzienne, prace domowe oraz kontakty z sąsiadami. Wyniki tych badań

⁷ J. Antikainen, *Die Bedeutung der Bevölkerungsquellen und der Bevölkerungsforschung für die Stadtforschung. Am Beispiel der Stadt Lappenranta 1918-1967.*

⁸ P. Toivanen, *The industrialisation of Pietrasaari (Jacobstad) 1860-1910.*

⁹ T. Virtanen, *A small community? As an example Halssi a residential area of Pihlava sawmill.*

przedstawiła A. M. Åstrom¹⁰. Przy doborze rodzin zwracano uwagę na zawód głowy rodziny. Jak wykazały badania w latach 1910-1920 większość z przebadanych rodzin miała przeważnie jeden pokój (były to mieszkania w domach drewnianych, dwupiętrowych). Wszystkie czynności życiowe: jedzenie, odpoczynek, sen odbywały się więc na ograniczonej przestrzeni. W rodzinie robotniczej było od 1 do 6 dzieci. W rodzinach mieszczańskich od 2 do 5. W rodzinach tych była przeważnie zatrudniana służba. W mieszkaniach znajdowała się sypialnia rodziców, pokój dziecienny, jadalnia, salon, pokój głowy rodziny, kuchnia, służbówka, łazienka, ubikacja oraz kredens. Przedstawiciele tej grupy to: urzędnicy, lekarze, wojskowi, kupcy.

Różnie wyglądał dzień powszedni w poszczególnych grupach. W rodzinach robotniczych ojciec pracował od 6 rano do 17, nieraz dłużej. Matka zajmowała się domem, często pracowała jako sprzątaczką lub praczką. Dzieci zbierały drewno, opiekowały się młodszym rodzeństwem. W rodzinach mieszczańskich była rytualizacja życia codziennego: ustalone godziny posiłków oraz obowiązki. Matka zajmowała się domem korzystając z pomocy kucharki i pokojówek. Rodzinę utrzymywał ojciec. Wszelkie stosunki były bardziej czytelne w rodzinie mieszczańskiej niż w robotniczej. Rodzina robotnicza to grupa koherentna: z jednej strony matka i dzieci, z drugiej ojciec. W rodzinie mieszczańskiej widoczne były trzy „pola”: matki, dzieci, ojca — podzielone przez matkę. Czas wolny rodziny mieszczańskiej organizowała matka. Było to najczęściej wspólne czytanie, muzykowanie, słuchanie gramofonu, wizyta sąsiadów lub u sąsiadów, zajęcia i zabawy dla dzieci: rysowanie, malowanie, modelowanie, teatrzyk. Życie rodzinne i sąsiedzkie robotników wyglądało zupełnie inaczej. Wieczorem matka reperowała ubrania, dzieci bawiły się, odrabiały lekcje, czytały książki z wypożyczalni, ojciec czytał gazetę lub wykonywał drobne naprawy w domu. Chodzono do kina lub na festyny. Miejscem zabaw było przeważnie podwórko albo ulica.

W środowisku wiejskim Finlandii w latach dwudziestych dzieci bawiły się w dużych grupach. Nie miały specjalnych zabawek, zastępując je różnymi przedmiotami. W tych zabawach odgrywały one określone role. Miejsce do zabaw było pod stołem w izbie lub w warsztacie ojca. Bawiono się w lesie, na polu bez oznaczonych granic. Znaczny wpływ na aktywność w grach i zabawach miały pory roku. W lecie grano w piłkę, urządzano biegi, bawiono się w chowanego, imitowano także prace ludzi dorosłych lub czynności wykonywane w czasie świąt czy obrzędów. W zimie w związku z koniecznością pozostawania w domu było mniej miejsca do zabaw. W mieście dzieci bawiły się w piwnicach, na dachach, placach budowy, drogach do szkoły, ulicach, w sklepach. Dzieci wiejskie miały wiele obowiązków. Dzieciństwo upływało im przeważnie na pracy w gospodarstwie. Zabawkami ich były głównie wyobrażenia zwierząt, piłki, wyroby gliniane. W latach trzydziestych zaczęto kupować dzieciom zabawki jako prezenty urodzinowe i bożonarodzeniowe. Dzieci miejskie otrzymywały natomiast po raz pierwszy zabawki mechaniczne, głównie zwierzęta. Uważano, że dzieci nie powinny za dużo się bawić. Próbowano od razu przygotować je do dorosłego życia. W rodzajach zabaw widoczne są sfery zainteresowań dziecięcych, w zabawach zaś pozycja dziecka w społeczeństwie, stwierdził autor kolejnego wystąpienia — B. Lönnqvist¹¹.

Jedną z nowych form spędzania czasu wolnego we współczesnej Finlandii są spotkania w „pubach”. Próbę analizy kultury „pubu” podjął P. Alasuutari¹². Kulturowe formy życia zostały ukształtowane przez warunki rolniczej produkcji. Zwrócił on uwagę na rodziny mieszkające wokół miast, a zwłaszcza na podział prac kobiecych i męskich. Dyskusyjne jest jego stwierdzenie o podobieństwie funkcji pełnionych przez dom, żonę i męża oraz „pub”, portiera (ojciec, kierownik) i kelnerkę (obiekt flirtów, postać matki).

¹⁰ A. M. Åstrom, *Die Strukturierung des Alltagsleben in 30 Familien in Helsinki am Anfang dieses Jahrhunderts.*

¹¹ B. Lönnqvist, *Die Spielverhältnisse der Kinder im Land-und Stadtmilieu.*

¹² P. Alasuutari, *The study of the suburban pubpresentation of the method.*

Radzieckie badania nad rodziną w ZSRR, stwierdził I. A. Grisajew¹³, odnotowując wspólne kierunki rozwoju rodzin wśród różnych narodowości ZSRR. Liczne dane pokazują, że urbanizacja i towarzyszące temu procesy prowadzą do zwiększenia więzi między mężem i żoną, do kształtowania stylu małżeńskich stosunków i sposobu życia rodzinnego. Żywą ilustracją tych procesów jest stan małżeńskich i rodzinnych norm w Estońskiej SRR, gdzie miasta i osiedla charakteryzują się dużym stopniem urbanizacji. Materialne położenie rodziny aktualnie w dużym stopniu zależy od zarobków kobiet, w wielu rodzinach bowiem żony zarabiają więcej niż mężowie. W ocenach cech przypisywanych kobietom i mężczyznom odnajdujemy natomiast ślady tradycyjnych poglądów. Niemal połowa mieszkańców miast uważa, że głównymi zaletami kobiet są dobre zarządzanie gospodarstwem domowym i oszczędność. Mniej ważna jest atrakcyjność i urok osobisty. Najniżej oceniano zaangażowanie zawodowe żony oraz jej aktywność społeczną.

U mężczyzn cenione jest dobre zarządzanie gospodarstwem domowym oraz pilność, następnie poświęcenie się zawodowi i działalności społecznej. Na końcu znajduje się urok osobisty mężczyzny i jego wygląd. Opinia mieszkańców wsi na ogół pokrywa się z opinią mieszkańców miast. Kobiety estońskie twierdzą, że przeważnie rozwiązują większość ważnych problemów rodzinnych. Liczba rodzin, w których mąż i żona wspólnie rozwiązują problemy, wzrasta wśród młodszych grup wiekowych oraz osób z wyższym wykształceniem i poziomem kultury. Wykształcenie kobiet odgrywa dużą rolę w zmianie stosunków rodzinnych. Coraz mniejsze są różnice między rodzinami miejskimi i wiejskimi. Grisajew podkreślił, że opisane procesy nie są charakterystyczne tylko dla Estończyków. Występują one także wśród innych grup etnicznych w ZSRR.

Kolejny referat poświęcony był weselu w Estonii. Jak stwierdzili N. Szligina i W. Katits¹⁴ zaczęło się ono zmieniać w końcu XIX w., obrzęd uległ skróceniu. Ważną rolę zwłaszcza w wiejskiej obrzędowości odgrywał ślub kościelny. Wesele bez tego elementu znane było tylko wśród robotników i inteligencji miejskiej. Dopiero w latach pięćdziesiątych utworzono w Tartu komisję do spraw obrzędowości. W 1958 r. opracowano rytuał ślubu cywilnego.

W latach 1985-1986 przeprowadzono badania statystyczno-etnograficzne ludności lapońskiej w rejonie Murmańska. Jak podaje T. W. Łukjaczenco¹⁵, zajmowano się zajęciami ludności, awansem społeczno-zawodowym, kulturą materialną, językiem, zwyczajami, kontaktami międzyetnicznymi, rodziną itd. Zestawienie elementów tradycyjnych i współczesnych stworzyło obraz społeczności zamieszkującej te tereny. Badaniami objęto 450 osób od 16 lat wwyż.

W ZSRR Lapończycy mieszkają na wyspie Lovosersk i w okręgu Kola w rejonie murmańskim. Oprócz Lapończyków mieszkają tam także Komi, Neńcy, Rosjanie. Ze wstępnych opracowań wynika, że kontakty międzygrupowe są ważnym czynnikiem procesów etnicznych.

Język lapoński używany na Półw. Kola dzieli się na trzy dialekty: notoserisz, kildisz, okangisz. Mają one 10 narzeczy, stąd trudności w porozumieniu się. 80% Lapończyków zna lapoński, ale tylko 1/3 rozumie swoich rodaków z różnych miejscowości. Informatorzy podawali, że rozumieją tylko swoich sąsiadów. Utrudnia to rozwój języka pisanego oraz naukę w szkole (elementarz wydany jest w kildisz). W 1985 r. ukazał się słownik lapońsko-rosyjski. Obejmuje on 8000 słów i różnych dialektów. W codziennych kontaktach używa się dialektów lapońskich, języka komi i rosyjskiego. Połowa Lapończyków w rodzinach jednonarodowych mówi w domu po lapońsku, 30% po lapońsku i rosyjsku. Wzrasta

¹³ I. A. Grishaev, *Changes in the family attitudes of the Estonians*.

¹⁴ N. V. Schligina, W. Kalits, *Das moderne Hochzeitzeremoniell in Estland*.

¹⁵ T. V. Lukjatschenko, R. A. Grigoreva, *Etnosprachliche Situation bei den Kola-Saamen (nach dem vorläufigen Angaben der statistisch-ethnographischen Expedition von 1985-86)*.

znaczenie języka rosyjskiego z uwagi na potrzebę jego znajomości w pracy, w rozmowach z kolegami, przy czytaniu gazet i książek oraz słuchaniu radia. Wszyscy Lapończycy zamieszkujący na terenie obszaru murmańskiego znają rosyjski. Przywiązują jednak dużą wagę do posługiwania się własnym językiem jako symbolem przynależności etnicznej.

R. Räsänen z Uniwersytetu w Yväsckylä¹⁶ oraz N. Poliszczuk z Instytutu Etnografii AN ZSRR¹⁷ zajęły się świętami państwowymi swoich krajów. R. Räsänen uważa, że „praktyka świąteczna jest lustrem społeczeństwa”. Święta odgrywają dużą rolę w życiu całego społeczeństwa, grup społecznych, rodziny. We współczesnym społeczeństwie zwyczaje związane ze świętami charakteryzują się dużą dynamiką. Zmiany te są odzwierciedleniem przemian procesów społecznych. Przy omawianiu różnych zwyczajów należy uwzględnić obok potrzeb ludzkich także czynniki ideologiczne. Trzeba też zwrócić uwagę na mechanizmy sterowania świętami, czynniki powodujące manifestacje. Łatwo poznać, jak pewne święta panującego systemu społeczno-politycznego umacniają się, podczas gdy inne tworzą „przeciw-święta” odpowiadające odmiennej ideologii. R. Räsänen swój referat zilustrowała wynikami badań przeprowadzonymi w Lappenrancie na podstawie analizy prasy od lat osiemdziesiątych XIX w. do sześćdziesiątych XX w.

W charakterze świąt widoczna jest polityczna historia i społeczny rozwój Finlandii. Znaczący wpływ na strukturę świąt wywarły zwyczaje z czasów carskich, kiedy to Finlandia była pod panowaniem Rosji. Władza ma zawsze swoich przeciwników, a kultura panujących swoją kontrkulturę. W XIX w. mieszczańsko-liberalna ideologia narodowa i opozycja społeczna w Finlandii utworzyły swoje święta, symbole, wzory. W świętach miejskich w dalszym ciągu znaczną rolę odgrywały formy zaczerpnięte z uroczystości wojskowych: marsze, parady, muzyka, inspekcje, festyny. W latach dwudziestych i trzydziestych zamiast symboli panujących w okresie caratu wprowadzono tzw. dni flagowe (nastąpiła zmiana barw flagowych z czerwono-żółtych na białoniebieskie). Pod koniec XIX w. przeciwwagą dla obchodów świąt związanych z kultem cara były obchody dni wielkich Finów: Snellmana, Runeberga, Lönrota. Od 1928 r. obchodzony jest dzień Kalevali jako dzień narodowy oraz łączności z narodami ugrozyskimi: Estami i Węgrami. Dzień niepodległości świętuje się 6 grudnia. Przed wojną obchodzono także 1 maja. Po II wojnie światowej dawne święta kościelne (np. dzień zmarłych 1, 2 listopada) zmieniły swoje znaczenie. Pozostałość kultu bohaterów widoczna jest zwłaszcza w świętach obchodzonych przez przesiedleńców z Karelii (czczenie dusz pozostałych na opuszczonych terenach zmarłych). Obchodzone są wieczory poświęcone zmarłym: na cmentarzu składa się wiązanki. Duchowni odprawiają msze. Władze miasta Lappenranta organizują także Sylwestra, dni flagowe, obchody ku czci „wielkich ludzi”, Dzień Kalevali (28 lutego), św. Jana (24 czerwca) oraz dzień urodzin gen. Mannerheima (4 czerwca).

N. Poliszczuk zwróciła uwagę na historię świąt państwowych w ZSRR, od nowych, tworzonych po Rewolucji do obchodzonych współcześnie. Początkowo charakterystyczne były mityngi i demonstracje, podczas których starano się osiągnąć cele ideologiczne poprzez mowy i obrazy historyczne. Na placach miast odbywały się masowe koncerty. W latach dwudziestych popularne były „czerwone śluby” i chrzciny, tzw. „oktiabriny”. Aktywizacja procesu tworzenia nowych obrzędów miała miejsce w latach sześćdziesiątych. Ukazały się wówczas wydawnictwa zawierające scenariusze obrzędów socjalistycznych. Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte charakteryzują się zwrotem ku tradycji etnicznej. Są obchodzone dni miast, wsi, ulic, rejonów i dzielnic. Kultuwuje się święta i zwyczaje związane z pracą: dni zawodowe, wieczory ku czci pracy, hołd starym rodzinom robotniczym, święto młodych robotników. Obchodzone są święta regionalne i narodowe, uroczystości ku czci bohaterów oraz 7 listopada, 1 maja, dzień konstytucji ZSRR, 8 marca.

¹⁶ R. Räsänen, *Die Spiegelung vor herrschender Ideologie und Gegenideologie in der örtlichen Festtradition*.

¹⁷ N. S. Polischtschuk, *Rolle der gegenwärtigen Stadt in der Erhaltung und Entwicklung der festlichen Tradition (am Beispiel der Gesellschaftsfeste)*.

Przysłuchując się wszystkim referatom stwierdziłam, że konieczne jest uściślenie rozwiązań badawczych i metodologicznych. Zebrani postanowili, że najlepszym rozwiązaniem byłoby przeprowadzenie wspólnych badań w dwu miastach (jednym w Finlandii, drugim w ZSRR) oraz prześledzenie historii i współczesnych przemian według wspólnie opracowanego kwestionariusza.

Małgorzata Orlewicz

DZIEŃ KARAIMSKI W PIENIĘŻNIE

25 kwietnia 1987 r. zorganizowano w Misyjnym Seminarium Duchownym Księża Werbistów w Pieniężnie „Dzień karański”. Było to już trzecie z kolei — po islamie i judaizmie — „Pieniężnieńskie spotkanie z religiami”. Obecna sesja poświęcona została religii karańskiej, która za podstawę wiary ma Pięcioksiąg, a Chrystus i Muhammad są przez nią uznawani za proroków. Karaimi to nie tylko religia, ale także naród.

„Dzień karański” rozpoczął się uroczystą mszą, po której dokonano otwarcia wystawy pamiątek Karaimów polskich, przygotowanej w Muzeum Misyjno-Etnograficznym Seminarium. Po wystawie oprowadzał dr Aleksander Dubiński, sekretarz zarządu Karańskiego Związku Religijnego w Polsce.

Przed rozpoczęciem sesji słowo wstępne wygłosił ks. dr Eugeniusz Śliwka, główny organizator „Pieniężnieńskich spotkań z religiami” i dyrektor Muzeum podkreślając, że chciałby, aby Pieniężno stało się miejscem prezentacji zwłaszcza tych religii, które mają wyznawców w naszym kraju. Ich obecność jest dobrą nauczycielką życia w okresie wzajemnego porozumienia i dialogu.

Oficjalnego otwarcia sympozjum dokonał ks. mgr Stanisław Piotrowski — rektor Seminarium. Na temat *Karaimów w Polsce i na Litwie do 1945 r.* mówiła Anna Sulimowicz z Warszawy. Ukazała ona genezę i rozprzestrzenianie się Karaimów w Europie i północnej Afryce oraz historię ich dotarcia na tereny dawnej Polski i Litwy. Sytuację społeczną Karaimów w latach 1918-1939 omówił szczegółowo Aleksander Dubiński w wystąpieniu pt. *Z życia Karaimów trockich w okresie międzywojennym*.

Karaimi w Polsce po 1945 r. to tytuł referatu przedstawionego przez doc. dr hab. Szymona Pileckiego, prezesa Karańskiego Związku Religijnego w PRL. Prelegent ukazał miejsce osiedlenia, życie społeczne i status prawny Karaimów w Polsce od czasów wojny do dnia dzisiejszego. Mgr Grzegorz Pelczyński z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu mówił o świadomości etnicznej Karaimów polskich. *Skupiska karańskie poza Polską* to temat wystąpienia mgr Ireny Jaroszyńskiej z Warszawy. Obecnie żyje na świecie ok. 20 tys. Karaimów, a największe ich skupiska istnieją w ZSRR, Polsce, Izraelu, Turcji i USA.

Trzy podstawy nauki Karaimów: Biblię, analogię i trwałą tradycję przedstawiła Mariola Abkowicz z Wrocławia w referacie pt. *Główne zasady doktrynalne i etyczne religii karańskiej*.

O obrzędowości i obyczajach Karaimów mówiła mgr Kamila Traczyk, zapoznając zebranych ze świętami i postami karańskimi, a także najważniejszymi wydarzeniami w życiu rodziny karańskiej, tj. narodzinami dziecka, ślubami i pogrzebami.

Sesję podsumował ks. dr Konrad Keler, prowincjał Zgromadzenia Słowa Bożego (Księża Werbistów). Na zakończenie „Dnia karańskiego” zaprezentowano film pt. „Ostatni Hazzan”. reż. Ewy Straburzyńskiej z Ośrodka TV we Wrocławiu, przedstawiający życie Karaimów polskich.

„Pieniężnieńskie spotkania z religiami” są na pewno wzajemnym ubogaceniem i utrwalają we wszystkich uczestnikach szacunek oraz tolerancję dla ludzi inaczej wierzących i myślących. Dziś najbardziej potrzeba ludziom nadziei, a religia najmocniej tę nadzieję w człowieku wyraża.

Sławomir Więcek SVD

KULTURA I SZTUKA INDONEZJI

28 kwietnia 1987 r. w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku otwarto wystawę obrazującą kulturę i sztukę Indonezji. Ekspozycje zaprezentowane na tej wystawie pochodzą w całości ze zbiorów Muzeum Misyjno-Etnograficznego znajdującego się przy Misyjnym Seminarium Duchownym Księża Werbistów w Pieniężnie. Inicjatorem zorganizowania powyższej wystawy był kustosz Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, mgr Marian Kochanowski.

Podczas otwarcia wystawy słowo wstępne wygłosił dr Marian Kwapiński, dyrektor Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, podkreślając znaczenie wystawy, jak również zbiorów pieniężnińskich dla polskiej etnografii. Wprowadzenia do wystawy oraz problematyki z nią związanej dokonał dyrektor Muzeum Misyjno-Etnograficznego, ks. dr Eugeniusz Śliwka. Zaznaczył on w swojej wypowiedzi, iż wystawione ekspozycje będące wytworami autentycznej sztuki ludowej Indonezji, w tym również sztuki chrześcijańskiej, są w całości darem polskich misjonarzy pracujących między innymi w Indonezji.

Oprowadzeniem po wystawie zajął się mgr Dariusz Piwowarczyk, student Seminarium, autor scenariusza i aranżacji wystawy. Wystawa podzielona została na następujące działy merytoryczne: przedmioty codziennego użytku, tkaniny, ubiór, ozdoby strojów, instrumenty, broń, przedmioty z teatru cieni. Nie zabrakło również wytworów związanych z tradycyjnym kultem religijnym Indonezji, jak też dewocjonaliów chrześcijańskich. Największym zainteresowaniem cieszyły się maski kultowe oraz marionetki z teatru religijnego — wayang. Niemalże zaciekawienie wzbudziła również droga krzyżowa przedstawiona na tradycyjnych indonezyjskich batikach.

Po uroczystości otwarcia wystawy odbyła się prelekcja ks. dr. E. Śliwki, który w swoim referacie omówił wkład werbistów w takie dziedziny nauki, jak: etnografia, religioznawstwo, muzealnictwo. Niektóre zagadnienia związane z kulturą i religią indonezyjską przedstawił wieloletni misjonarz na wyspach indonezyjskich, o. Jan Chachorek.

Wystawa z pewnością przybliży problemy z zakresu wiedzy kulturoznawczej, ukaże pola i metody pracy misyjnej, a także uczuli wierzących na potrzebę misyjnego zaangażowania.

Artur Chłodziński SVD

DRUGI WYJAZD STUDENTÓW ETNOGRAFII
UNIwersytetu Warszawskiego do Indii

Od 3 września do 20 listopada 1986 r. miał miejsce drugi wyjazd studentów z Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej UW do Indii (poprzedni odbył się w 1984 r.; informacje o nim patrz: „Etnografia Polska”, t. XXX: 1986, z. I). Obydwa wyjazdy zostały zorganizowane przez tę samą grupę studentów. Tym razem w wyjeździe wzięło udział 11 osób: Anna Demska, Dagnosław Demski, Mariola Kander, Jacek Kuśmierz, Jolanta Adamiak-Kuśmierz, Mateusz Wierciński, Magdalena Złocka (ówcześni studenci IV i V roku etnografii), Grażyna Grabowska i Anna Tarnowska (w tym okresie studentki V roku indologii, tłumaczki hindi) oraz Tomasz Fryźlewicz (lekarz). Kierownikiem grupy — podobnie jak poprzednio — był dr Lech Mróz, adiunkt w Katedrze Etnologii i Antropologii Kulturowej UW.

Efekty prac badawczych z 1984 r. były prezentowane na spotkaniach seminaryjnych w Katedrze i w Sekcji Indologii przy Instytucie Orientalistyki UW, a także — w postaci wystawy fotograficznej w Pałacu Kazimierzowskim UW. Część fotogramów jako pomoc dydaktyczną przekazano Sekcji Indologii. Komentarz do wystawy przygotowany w formie katalogu omawiającego tematy opracowane w Indiach przez członków grupy, ilustrowane materiałem fotograficznym.

Dostrzeżona konieczność uzupełnienia zebranych materiałów terenowych oraz świadomość ich braków stały na przeszkodzie wcześniejszych publikacji efektów badań. Indywidualnie natomiast były prowadzone prace, których perspektywę stanowiło przygotowanie rozpraw magisterskich.

Jednoznacznie określone zainteresowania zjawiskami kulturowymi Indii i chęć dalszego ich studiowania były przyczyną powstania projektu kolejnego wyjazdu. Myśl zebrania pełniejszych materiałów do prac magisterskich, jak i sprawdzenia własnych umiejętności prowadzenia badań terenowych, przyświecała idei kolejnych prac badawczych.

Niezależnie więc od prac nad tematami i materiałami przywiezionymi z Indii w roku 1984 podjęte zostały prace organizacyjne przygotowujące następne przedsięwzięcie. Rozpoczęło je opracowanie projektu badań w Indiach – wybór czasu i miejsca pobytu grupy oraz skonkretyzowanie tematów, które będą realizowane przez poszczególne osoby.

Znaczny wkład w przygotowania do wyjazdu (oprócz osób, które wzięły w nim udział) mieli także Danuta Stasiak – lektor hindi na UW (której ostatecznie stan zdrowia nie pozwolił na wzięcie udziału w samych pracach badawczych) oraz Andrzej Mirga – pracownik Katedry Etnografii Słowian UJ, przewidziany na opiekuna jednej z grup tematycznych (którego wyjazd niestety także nie doszedł do skutku).

Jeżeli idzie o teren przyszłych badań zdecydowaliśmy, że musi to być obszar kulturowo i językowo zbliżony do tego, który poznawaliśmy w roku 1984. To, co obserwowaliśmy w Rishikies – wielość świątyń, aśramów, instytucji związanych z kultem, tysiące pielgrzymów, i to, co wiąże się z ruchem pielgrzymowym – handel różnorodnymi dewocjonaliami, rozmaitość języków, ubiorów, współwystępowanie elementów siwaickich i wisnuickich, nastawienie się niektórych aśramów na obsługę przybyszów spoza Indii, głównie z Ameryki Północnej i Europy, stanowiło niezwykle złożoną całość i na tyle skomplikowaną, że wymagało długotrwałych studiów. Jednakże dzięki swojemu charakterowi, pobyt w Rishikies i później w himalajskich ośrodkach pielgrzymkowych (Badrinath, Kedarnath, Gangotri), dały znaczną sumę doświadczeń, bezpośrednie odczucie i uświadomienie złożoności kulturowej Indii, oswojenie się z jej wieloelementowością i zasadami funkcjonowania tych rozmaitych elementów. Możemy powiedzieć – wybierając nieco w czas późniejszy – że gdyby właśnie nie pobyt w trudnym i skomplikowanym obrazie Rishikies, nie byłoby w takim stopniu zadowalających rezultatów kolejnego wyjazdu.

Znaczna część pielgrzymów przybywających do Rishikies pochodziła z różnych rejonów Radżastanu. Wyróżniali się na tle innych i zwracali uwagę ubiorami i bogactwem ozdób. Z Radżastanu przybywały do Rishikies nie pojedyncze osoby czy rodziny, nie grupy zorganizowane przez rozmaite agencje, ale całe społeczności, lokalne wspólnoty z ludźmi starymi, kobietami, dziećmi, z własnym dobytkiem i żywnością, z naczyniami, posłaniami, a nawet opalem. Lecz także wśród nich można było dostrzec znaczne różnice wskazujące na pochodzenie z różnych regionów i na przynależność do różnych wspólnot. Rodziły się wtedy pytania o kontekst kulturowy tych społeczności, a chęć znalezienia odpowiedzi kierowała w stronę Radżastanu. W sposób więc niemal oczywisty Radżastan stał się rejonem, na który zwróciliśmy szczególną uwagę wybierając teren przyszłych badań. Po zapoznaniu się z literaturą etnograficzną dotyczącą Radżastanu zdecydowaliśmy, że właśnie ten rejon będzie przyszłym miejscem naszego pobytu i prowadzonych obserwacji.

Czas wyjazdu początkowo przewidywany był na przełom grudnia 1985 i stycznia 1986, a okres pobytu na dwa i pół do trzech miesięcy. Jeśli chodzi o tematy, jakie mieliśmy zamiar realizować, to w części były one bezpośrednią kontynuacją zagadnień, nad którymi prowadziliśmy prace w Rishikies, w części uległy przeformułowaniu i uściśleniu; podjęto też tematy zupełnie nowe.

Rok 1985 poświęciliśmy na indywidualne prace nad wybranymi tematami, poszukiwanie i studiowanie literatury oraz na uciążliwe prace organizacyjne. Jednym z istotnych elementów przygotowań była nauka podstaw hindi prowadzona przez wchodzącą w skład grupy Danutę Stasiak.

Powszechne dosyć trudności finansowe, zdobywanie pieniędzy od różnych instytucji

(a szczodroliwość sponsorów była tym razem znacznie skromniejsza) i kolejne bariery administracyjne przesunęły planowany wyjazd na dalsze miesiące roku 1986. Pierwotnie planowany termin wyjazdu podyktowany był między innymi klimatem Radżastanu – chcieliśmy nasze prace zakończyć przed upałami i przed porą deszczową. Trudności finansowe zmusiły nas do przesunięcia wyjazdu na czas po monsunie, czyli na początek września.

Pierwsza połowa roku 1986 wypełniona była prócz przygotowań organizacyjnych cotygodniowymi spotkaniami seminaryjnymi; uczestnicy ich kolejno przedstawiali swoją wiedzę o zagadnieniach, nad którymi pracują, projekty pracy w Indiach oraz przygotowywane kwestionariusze. Rozmowy, dyskusje i dostrzegane w ich efekcie braki powodowały, że do poszczególnych tematów powracano niekiedy kilkakrotnie. Krokiem kolejnym były prace nad tłumaczeniem kwestionariuszy na hindi. Miało to ułatwić pracę tłumaczom, a zarazem wprowadzić ich pełniej w sferę podejmowanych zagadnień. Przygotowaniem tłumaczeń zajęła się Danuta Stasik oraz pan Anwar, doktorant UJ od wielu lat zamieszkały w Polsce.

Dwoje spośród uczestników grupy, najbardziej w pracy zaawansowanych, przygotowywało jednocześnie swoje prace magisterskie – wyjazd miał im dostarczyć dodatkowego materiału porównawczego.

Przygotowywane i realizowane później w Radżastanie tematy tworzyły kilka grup:

I. Zagadnienia związane z systemem religijnym:

- a. Kult domowy i świątynny *pudża* (M. Złocka);
- b. Ascetyzm indyjski jako alternatywna forma ludzkiej egzystencji (D. Demski);
- c. Drzewa kultowe w Indiach Północnych (M. Wierciński).

II. Tematy związane ze sztuką ludową:

- a. *Mehendi* – sztuka zdobienia dłoni i stóp – jej symbolika i znaczenie w tradycyjnej rodzinie hinduskiej (J. Adamiak-Kuśmierz);
- b. *Sańdžia* – świąteczne zdobienie domów (A. Demska);
- c. Techniki tkackie i metody ozdabiania tkanin i wyrobów tkanych w Indiach Północnych (M. Kander);
- d. Wieś Moleła jako miejsce produkcji wyobrażeń bóstw lokalnych – mediacja między Wielką i Małą Tradycją (I. Kuśmierz).

III. Zagadnienia dotyczące genezy Cyganów:

- a. Badania nad grupami Bandżara i Gadulja Lohar (Lech Mróz).

Pobyt w terenie nie wprowadził w zasadzie istotnych zmian. Tematy były realizowane tak, jak je planowano, i z mniejszymi nawet trudnościami, niż początkowo obawialiśmy się. Jedynie dodatkowo (na marginesie własnych prac podstawowych) kilka osób zainteresowało się plemienną społecznością Bhilów. Dwukrotnie uczestniczyliśmy w ich tanecznych uroczystościach (w różnych miejscach) i przy okazji wykonana została dosyć bogata dokumentacja fotograficzna.

W kilka dni po przylocie grupy do Delhi nastąpił wyjazd do Radżastanu. Z uwagi na bliskość ważnych centrów religijnych oraz ze względu na tematy dotyczące społeczności koczowniczych (Bandżara i Gadulja Lohar) na podstawie miejsc pobytu wybraliśmy Udaipur, leżący w południowej części Radżastanu, w okręgu Mewar. Wprawdzie już w Dehli odradzano nam ten teren przekonując choćby, że Bandżarowie i Gadulja Lohar nie zamieszkują w okolicach Udaipuru, jednakże zawierzyliśmy informacjom pochodzącym z literatury, decydując się rozpocząć badania właśnie od Udaipuru. Wkrótce przekonaliśmy się, że trudno było o lepszy wybór.

Jednak początek pobytu nie był zbyt zachęcający. Wiele czasu zajęły poszukiwania instytucji i osób, które mogłyby służyć nam pierwszymi wiadomościami i pomocą w nawiązaniu potrzebnych kontaktów, a także radą w wyborze miejsc pierwszych badań terenowych. Lecz już po kilku dniach udało się nam uzyskać bardzo istotną pomoc od miejscowych instytucji. Przede wszystkim znaleźliśmy rozmówców i zasobne biblioteki w Tribal Research Institute i w Anthropological Survey of India. Najbardziej wydatną pomoc i opiekę uzyskaliśmy od Maharana Mewar Institute i osobiście od dyrektora tej instytucji, dr.

P. L. Menarii — prócz pomocy w postaci literatury, w uzyskaniu potrzebnych informacji, znalezieniu odpowiednich rozmówców, wskazówek co do miejsca badań. Instytut ten ofiarował nam bezpłatnie, na cały czas pobytu w Udaipurze, zakwaterowanie w swoim hotelu — aśramie, czyli ogromnie dużo, zważywszy skromność naszych zasobów finansowych.

W bibliotekach tych instytucji znaleźliśmy znacznie więcej literatury i to bardzo wartościowej, niż podczas poszukiwań w kraju i poza Polską (nawet więcej niż w Delhi). Dzięki kierownikowi działu etnograficznego w Lok Kala Mandal, panu Asha, mogliśmy też oglądać tańce Gauri w wioskach Bhilów, kończące cykl obrzędowych uroczystości.

W czasie pierwszych trzech tygodni praca w bibliotekach i rozmowy z pracownikami różnych instytucji przeplatały się z wyjazdami w teren i wywiadami prowadzonymi w Udaipurze. Następne tygodnie przeznaczone były na wywiady i wyjazdy w teren. Takie tematy, jak zdobienie domów, malowanie dłoni i stóp czy tkactwo, znacznie więcej szans dawały na uzyskanie odpowiedniego materiału w samym, bardzo zróżnicowanym Udaipurze i jego najbliższych okolicach. Natomiast zbieranie wiadomości na temat Bandżara i Gadulja Lohar musiało odbywać się głównie poza Udaipurzem.

W pierwszych tygodniach pobytu cała grupa dwukrotnie wyjeżdżała na kilka dni do Eklindgi i do Nathdwary. Obie miejscowości sławne są ze znajdujących się tam świątyń, stanowiących cel licznych pielgrzymek — zwłaszcza Nathdwara daje się porównać z Rishikేశ pod względem liczby pielgrzymów. Badania prowadziliśmy w samych miasteczkach i w pobliskich miejscowościach.

Mimo pomocy wymienionych wyżej instytucji, wiele trudu kosztowało ustalenie miejscowości, w których znajdują się większe skupiska grup koczowniczych. Lecz pobyt w Nathdwarze przyniósł efekty także w poszukiwaniu Bandżarów. Nie tylko udało się zlokalizować ich skupiska, ale także wyjechać do kilku zamieszkałych przez nich wiosek i przeprowadzić tam wywiady. Czasami były to wyjazdy w odległe okolice, leżące w promieniu 40, 60 kilometrów — Haldikhati, Rupakhera, Piawli, Samumfara i Bamania. Zwłaszcza ta ostatnia pełni ważną rolę dla Bandżarów, znajduje się tam świątynia i miejsce corocznych pielgrzymek Bandżarów — Bamania (jednej z podgrup bandżarskich).

W poszukiwaniu materiałów dotyczących *sandhi*, *mehendi*, tkactwa, poszczególne osoby odwiedzały też inne wioski okolic Nathdwary. W późniejszym czasie realizowanie tematów prowadziło do jedno- lub kilkudniowych wyjazdów do różnych miasteczek i wsi (Gokunda, Barwara, Molela). Większość z tych miejscowości leży w okręgu Mewar.

Bardzo dobry okazał się pomysł przygotowania (prócz kwestionariuszy) krótkich ankiet na temat tkactwa, *mehendi* i zdobienia domów. Rozdawane w Udaipurze i najbliższej okolicy przyniosły sporo odpowiedzi i potrzebnych informacji. Znaczną pomoc w badaniach nad kultem domowym i świątynnym okazali zaprzyjaźnieni mieszkańcy Udaipuru — Sudhir Kumar i A. S. Chauhan. Pomagali w nawiązywaniu kontaktów z kapłanami, pośredniczyli w rozmowach, pełniąc czasami rolę tłumaczy — za co należą im się serdeczne podziękowania.

W drugiej połowie naszego pobytu w Indiach jeden z uczestników grupy (D. Demski) przeniósł się z Udaipuru do Puszkaru na czas dwóch tygodni. Wynikało to z potrzeby poszukiwania rozmówców *sadhu*. Puszkara z wielością świątyń (i jedną w Indiach świątynią Brahmy), *sannjasinami*, tłumami pielgrzymów dawał znaczną gwarancję znalezienia odpowiednich informatorów, tym bardziej że zbliżało się Święto Światła (Diwali) — Nowy Rok, przypadające na 1 listopada, a później wielkie, doroczne targi wielbłądów.

W tym czasie reszta grupy pracowała nadal w stolicy okręgu Mewar i w pobliskich miejscowościach. Celem kolejnych dwu- lub trzyosobowych wyjazdów było Abu Road i Mount Abu (sławny ośrodek pielgrzymkowy) oraz Chittogarh — dawna stolica okręgu Mewar (ważne miejsce w historii Bandżarów i Gadulja Lohar) oraz wioska Bandżarakhera w całości zamieszkała przez Bandżarów.

Przedostatniego października zakończono prace badawcze. W tym dniu grupa została zaproszona na rozmowę przez maharadżę Udaipuru do Pałacu Śiwniwas, a wieczorem opuściła Udaipur. Dwie osoby pojechały do Adźmeru i Puszkaru, a reszta na Wyspę Diu, która do niedawna była enklawą — kolonią portugalską. Mimo wypoczynkowego i turystycznego

charakteru tego wyjazdu, miejsce nie było przypadkowe. Chcieliśmy zobaczyć kolonialno-europejskie, a zarazem chrześcijańskie pozostałości i wpływ, jaki wywarły na subkontynencie indyjskim, widoczny w architekturze, sposobie życia, zajęciach, cechach antropologicznych. Z Diu udaliśmy się do Adźmeru i Puszkaru — zbliżały się bowiem targi wielbłądów. Trzy dni później wyruszyliśmy do Delhi. Większość czasu zajęły nam tu jeszcze poszukiwania książek i innych publikacji oraz kontakty z zaprzyjaźnionymi wykładowcami Uniwersytetu Delhijskiego — prof. J. P. S. Uberoim i prof. Veeną Das oraz innymi badaczami prowadzącymi prace w zakresie interesujących nas tematów.

Wynikiem pobytu grupy w Radżastanie są przede wszystkim wywiady i inne materiały terenowe (ankiety i dokumentacja fotograficzna) oraz dosyć bogata literatura. Widocznym efektem jest napisanie dwóch prac magisterskich dotyczących Indii — zdanie egzaminu i uzyskanie tytułu magistra (D. Demski, M. Złocka). W trakcie przygotowań są kolejne cztery prace magisterskie. Poza tym obie tłumaczki grupy podstawą swoich prac magisterskich uczyniły materiały przywiezione z Radżastanu. G. Grabowska przygotowała pracę opartą na teksach mewarskich opowieści ludowych, a A. Tarnowska na legendarnych opowieściach Bandżarów. Mamy także zamiar przygotować artykuł do „Etnografii Polskiej” oraz kilka innych publikacji. Na wiosnę 1987 przewidujemy zorganizowanie wystawy fotograficznej na Uniwersytecie oraz kilka spotkań seminaryjnych w Katedrze Etnografii i Antropologii Kulturowej UW i w Sekcji Indologii UW.

W czasie pobytu w Radżastanie zakupiony został niewielki zbiór przedmiotów dla Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie (kolekcja obrazów malowanych na jedwabiu — 10 sztuk, mewarski, małomiasteczkowy ubiór kobiecy wraz z ozdobami oraz zestaw stempli do druku tkanin — 11 sztuk). Wykonana została także dokumentacja fotograficzna poszczególnych etapów powstawania obrazów na jedwabiu. Być może kontakt z Muzeum Azji i Pacyfiku zaowocuje dalszą współpracą i przygotowaniem wystawy w galerii Muzeum.

Kończąc informację o kolejnym wyjeździe studentów etnografii UW do Indii, chcemy serdecznie podziękować tym, którzy przyczynili się do realizacji naszych prac badawczych. Przede wszystkim władzom Uniwersytetu Warszawskiego i wielu osobom różnych instancji uniwersyteckich, które nam pomagały. Także kierownikowi Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej UW prof. dr Zofii Sokolewicz, kierownikowi Sekcji Indologii przy Instytucie Orientalistyki UW doc. dr. M. Krzysztofowi Byrskiemu oraz innym pracownikom Sekcji Indologii, którzy pomagali nam, służyli dobrą radą i tolerowali stałe zajmowanie czasu.

W zupełnie szczególny sposób wdzięczną pamięć zachowamy o osobach i instytucjach w Indiach — bez ich pomocy nie udałooby się nam uzyskać tych efektów. Serdecznie dziękujemy dr. Kumarowi i jego współpracownikom z Anthropological Survey of India, dr. Misra — dyrektorowi Tribal Research Institute, jego współpracownikom, a szczególnie panu Kachava, kierownikowi działu etnograficznego w Lok Kala Mandal i panu Asha. Nade wszystko zaś z serdeczną wdzięcznością myślimy o dr. P. L. Menarii, dyrektorze Maharana Mewar Research Institute, którego serdecznej opiece, pomocy, pośredniczeniu w nawiązaniu kontaktów, zdobywaniu literatury zawdzięczamy połowę rezultatów naszej pracy. Wszystkim im najserdeczniej dziękujemy.

Lech Mróz, Magdalena Złocka

ZAGŁĘBIE DĄBROWSKIE I JEGO MIESZKAŃCY NA STAREJ FOTOGRAFII (DO 1939 R.) KONKURS I WYSTAWA

Ikonografia, w tym fotografia, stanowi od dawna znaczące źródło w różnych dziedzinach badań humanistycznych, również w etnografii. Traktowana jest wielorako — najczęściej jednak jako pomocnicze narzędzie warsztatu badawczego lub jako wizualne uzupełnienie opracowań

naukowych, jako ilustracja opisywanych zjawisk. W niewystarczającym stopniu wykorzystywano dotychczas fotografie jako rzeczywiste, masowe źródło zwłaszcza do badań historycznych i etnograficznych. Tymczasem wyniki dwóch ogólnopolskich konkursów, próbujących odtworzyć fotograficzny wizerunek chłopów i robotników polskich, dały nowy pogląd na znaczenie tego typu źródeł. Próbą kontynuacji tych konkursów (tym razem w wymiarze regionalnym) był konkurs ogłoszony 3 października 1986 r. w Muzeum Zagłębia w Będzinie przy współpracy regionalnego tygodnika „Wiadomości Zagłębia”. Celem jego było zgromadzenie materiałów do wystawy, która miałaby odtworzyć realia życia politycznego, gospodarczego, kulturalnego i społecznego regionu od czasu pierwszych rejestracji obrazu za pomocą fotografii aż po rok 1939. W regulaminie konkursu zaznaczono, że organizatorów interesują fotografie obrazujące pracę w fabrykach, kopalniach i warsztatach rzemieślniczych, dokumentujące działalność w organizacjach i instytucjach politycznych, społecznych i kulturalnych, fotografie i stare widokówki rejestrujące zagłębiowskie ulice miast, osad i wiosek, zabytki, architekturę miejską i zabudowania wiejskie. Prosiliśmy o zdjęcia z życia prywatnego: szkolne, narzeczeńskie, ślubne i żałobne, oraz o dokładne opisanie nadesłanych fotografii, zaznaczając, że ich wartość dokumentalna będzie tym większa, im dokładniej zostaną opisane.

Konkurs zamknięto 30 kwietnia 1987 r. Napłynęło 1457 fotografii, pocztówek i szklanych klisz od 51 osób i instytucji. Jury pod przewodnictwem doc. dr hab. Barbary Bazieli i prof. dr. hab. Jerzego Jarosa nagromadziło 18 i wyróżniło dalszych 14 osób.

Wystawę czasową „Zagłębie Dąbrowskie i jego mieszkańcy na starej fotografii (do 1939 r.)” otwarto 28 października 1987 r. Oprócz materiałów uzyskanych drogą konkursu do wystawy przeznaczono najciekawsze fotografie ze zbiorów własnych (m.in. z zespołu 900 negatywów szklanych z atelier Arciszewskich w Będzinie), Muzeum Ruchu Robotniczego im. A. Zawadzkiego w Dąbrowie Górniczej, zbiorów prywatnych Stanisława Bocianowskiego w Dąbrowie Górniczej oraz ośrodka muzealno-dydaktycznego przy dąbrowskiej „Szttygarce”. W ten sposób sporządzając scenariusz wystawy dysponowano prawie 1800 fotografiami, z których wybrano na wystawę 1/3 zbioru, tj. 600 fotografii i widokówek.

Fotografie zgrupowano w 4 działach: Krajobraz, Praca, Życie kulturalne i społeczne, Rodzina.

Zgromadzony materiał fotograficzny nie był jednolity pod względem dokumentacji; niektóre fotografie czy kolekcje fotografii posiadały wnikliwie sporządzone opisy, z niezwykle cennymi danymi (wzorcowe pod tym względem było opracowanie 59 fotografii Andrzeja Krąkowskiego z Warszawy pt. „Wspomnienia o Gzichowie i Zagłębiu Dąbrowskim z okresu 1913-1939 r.”), część jednak materiału była takich opisów pozbawiona. W sytuacji tej zrezygnowano z bogatej dokumentacji uznając, że ten „żywiolowy” charakter wystawy bez dokładniejszych badań nie deprecjonuje jej, pozwala natomiast ogólnie zorientować się w bogactwie materiału i jego wartości źródłowej.

Rozpisując konkurs zakres przestrzenny celowo „ograniczyliśmy” jedynie pojęciem „Zagłębie Dąbrowskie”, bliżej jego nie precyzując. W rezultacie otrzymaliśmy najliczniejsze fotografie z miast Sosnowca, Dąbrowy Górniczej, Będzina i Czeladzi, sporadycznie zaś z Zawiercia, Siewierza, Myszkowa i Ślaskowa oraz okolicznych gmin. Tak zostało Zagłębie Dąbrowskie zaprezentowane również na wystawie.

Najstarszym eksponatem jest pamiątka związana z powstaniem styczniowym – płasko-rzeźba drewniana przedstawiająca zamek będziński z ukrytym napisem w otoku: OJCZYZNĘ WOLNOŚĆ RACZ NAM WRÓCIĆ PANIE, z 4 fotografiami rodziny będzińskiej Żybskich z roku 1886.

Całość ekspozycji wzbogacają przykłady stosowanych wówczas aparatów fotograficznych, począwszy od kamery zakładowej ze statywem firmy Fr. Wilde und Sohn z ok. 1890 r., a skończywszy na amatorskim aparacie typu BOX, firmy Eastman KODAK Co., Rochester, rok ok. 1923. Ogółem na wystawie pokazano 8 aparatów z wyposażeniem.

Wystawa zamyka ponad roczny okres pracy nad materiałami uzyskanymi w drodze konkursu, z własnych zbiorów oraz obserwacji niektórych innych zagłębiowskich placówek kultury. Aby nie zaprzepaścić ogromnej wartości tego zbioru należy podjąć długoletnie

nad nim badania, tym bardziej że narzucają one ogromną liczbę tematów do obserwacji: np. rozwoju miast zagłębiowskich, osadnictwa; rozwoju przemysłu, rzemiosła; dziejów instytucji i organizacji społecznych, oświaty, sportu i wypoczynku, teatru i amatorskich grup scenicznych, chórów, regionalnych wydarzeń i uroczystości, a wreszcie obyczaju i mody.

Andrzej Szymczyk

POWSTAŁ OŚRODEK BADANIA KULTURY MIASTA IM. P. HULKI-LASKOWSKIEGO W ŻYRARDOWIE

W dniu 19 marca 1987 r. uchwałą Walnego Zgromadzenia członków Towarzystwa Przyjaciół m. Żyrardowa powołano do życia Ośrodek Badania Kultury Miasta im. P. Hulki-Laskowskiego. Fakt utworzenia Ośrodka jest konsekwencją rozwoju prac badawczych (głównie etnograficznych) poświęconych kulturze miasta, w szczególności zaś środowiska robotniczego¹.

Nowo powstały Ośrodek jest placówką społeczną opierającą się na ścisłej współpracy Towarzystwa Przyjaciół m. Żyrardowa i Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych (Stacja Naukowa w Żyrardowie), a przede wszystkim badaczy reprezentujących różne placówki naukowe czy wyższe uczelnie Warszawy oraz Łodzi. W praktyce Ośrodek jest zespołem badawczym w sposób mało sformalizowany organizujący się w związku z badaniami nad kulturą miasta przemysłowego. Ośrodek uzyskał w krótkim czasie własną siedzibę, otrzymując do dyspozycji (wspólnie ze Stacją Naukową MOBN) dawne mieszkanie Pawła Hulki-Laskowskiego². W tej sytuacji Towarzystwo Przyjaciół m. Żyrardowa zdecydowało się również na podjęcie próby utworzenia Muzeum Biograficznego P. Hulki-Laskowskiego z możliwością rekonstrukcji gabinetu pisarza. Będzie to miało również istotne znaczenie dla określenia struktury organizacji pracy merytorycznej Ośrodka. Przewiduje się bowiem utworzenie dwóch podstawowych działów naukowych: 1) badań kultury miasta przemysłowego, 2) badań i dokumentacji twórczości oraz działalności P. Hulki-Laskowskiego.

Niewątpliwie celem działalności Ośrodka będzie kontynuacja dotychczasowych kierunków badań (także prac dokumentacyjnych) oraz upowszechnianie wyników prowadzonych prac. Na okres do 1990 r. przyjęto następujące główne kierunki prac badawczych:

organizacja badań humanistycznych nad przeszłością i teraźniejszością kultury miasta przemysłowego (Żyrardowa) na tle porównawczym (Mazowsze: tzw. linia przemysłowa, inne miasta i osady fabryczne regionu, wybrane ośrodki przemysłowe w innych regionach kraju);

wszechstronna popularyzacja wiedzy o kulturze i społeczeństwie miasta przemysłowego (sesje naukowe i popularnonaukowe, odczyty, wydawnictwa własne, udział w wydawnictwach obcych itd.);

gromadzenie i opracowywanie relacji, wspomnień, utworów literackich wiążących się z problematyką kultury miasta (kultury środowisk robotniczych);

¹ Zob. A. Stawarz, *10 lat badań nad kulturą robotniczą ośrodka żyrardowskiego*, „Etnografia Polska”, t. XXX: 1986, z. 2, s. 177-182 (tamże bibliografia).

² Paweł Hulka-Laskowski (1881-1946), znany żyrardowski pisarz i publicysta, krytyk literacki, religioznawca. Autor m. in. książki *Mój Żyrardów* (1934), która w znacznym stopniu przyczyniła się do zainteresowania etnografów kulturą środowiska robotniczego Żyrardowa. Pisarz ten wniósł także znaczny wkład pracy w rozwój kultury Żyrardowa. W przygotowaniu do druku znajduje się książka *Paweł Hulka-Laskowski pisarz z robotniczym rodowodem* (pod red. R. Leszczyńskiego), będąca pokłosiem sesji naukowej zorganizowanej w 40 rocznicę śmierci pisarza. Imię tego pisarza nosi również Miejska Biblioteka Publiczna w Żyrardowie.

popularyzacja dorobku twórczego oraz osiągnięć w działalności oświatowej i kulturalnej P. Hulki-Laskowskiego, patrona Ośrodka.

Organizatorzy Ośrodka przewidują następujące formy prowadzenia prac badawczych: w ramach ścisłej współpracy Ośrodka z instytutami naukowymi i wyższymi uczelniami, w ramach małych zespołów tworzonych przez TPŻ i MOBN, w ramach przygotowywanych rozpraw doktorskich, a także poprzez organizację młodzieżowego koła naukowego.

Do współpracy z Ośrodkiem zaproszeni zostali specjaliści zajmujący się od lat problematyką kultury miasta przemysłowego. Do Rady Naukowej Ośrodka mającej programować działalność placówki wchodzi m.in.: prof. dr hab. Anna Żarnowska (IH UW), prof. dr hab. Bronisława Kopczyńska-Jaworska (Katedra Etnografii UŁ), prof. dr hab. Maria Ciechocińska (Instytut Geografii PAN), prof. dr hab. Rafał Leszczyński, doc. dr hab. Benon Dymek (ANS), dr Andrzej Woźniak (IHKM PAN), dr Marian Gerlich (Śląski Instytut Naukowy), dr Anna Kuczyńska-Skrzypek (KEiAK UW) i inni. W skład zespołu badawczego wchodzi obecnie blisko 20 osób reprezentujących takie dyscypliny nauki, jak: etnografia, historia, socjologia, geografia, kulturoznawstwo. Trzon zespołu stanowi grupa osób, która uczestniczy w badaniach żyrardowskich od 8 do 10 lat.

W roku 1987 badacze skupieni w Ośrodku wzięli udział w sesji naukowej „Kultura miasta przemysłowego XIX — I połowa XX w.” (Żyrardów, 30 IV)³, a także uczestniczyli w badaniach realizowanych przez Katedrę Etnologii i Antropologii Kulturowej UW oraz Instytut Geografii PAN. W badaniach etnograficznych (prowadzonych przez studentów) uzyskano ciekawe materiały uzupełniające do tematu „Robotniczy *savoir-vivre* w latach 1918-1939 (Żyrardów)”, natomiast badania IG PAN dotyczyły roli Warszawy w życiu kulturalnym młodzieży żyrardowskiej. Raport z tych ostatnich badań prezentowany był w Żyrardowie w styczniu 1988 r. podczas sesji naukowej poświęconej nowemu etapowi badań nad tym ośrodkiem. Ponadto odbyło się kilka spotkań i seminariów, podczas których członkowie zespołu omawiali sprawy metodyki badań, gromadzenia bibliografii tematycznej, a także prezentowane były osiągnięcia nauki zachodniej w zakresie etnografii miasta (np. referat dr A. Kuczyńskiej-Skrzypek o badaniach H. Bausingera w RFN).

Przewiduje się, że w latach 1988-1989 Ośrodek zorganizuje 2-3 sesje naukowe we współpracy z Mazowieckim Ośrodkiem Badań Naukowych, Katedrą Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego oraz Śląskim Instytutem Naukowym. W ramach badań własnych realizowany będzie tylko jeden zasadniczy temat: „Dom — rodzina — sąsiedztwo w środowisku robotniczym Żyrardowa w XX w.” Ponadto niektórzy badacze wycinkowo będą się zajmowali poszczególnymi dziedzinami kultury miasta (zwyczaże rodzinne i sąsiedzkie, religijność, etos pracy, życie kulturalne). Zasadniczo jednakże Ośrodek dążyć będzie do zainteresowania różnych instytutów naukowych i uczelni problematyką kultury miasta przemysłowego w celu prowadzenia konkretnych badań przede wszystkim w Żyrardowie lub też prac porównawczych w kilku miastach.

Największym problemem w pracy Ośrodka jest sprawa uruchomienia własnych wydawnictw. Prawdopodobnie początkowo uda się zainicjować wydawanie zeszytów naukowych o niewielkiej objętości. Pierwsze zeszyty będą zawierały materiały bibliograficzne oraz metodyczne, także ogólne informacje o badaniach prowadzonych w Żyrardowie i innych ośrodkach. Natomiast prezentacja wyników nowych badań nastąpi począwszy od 1989 r. Ponadto nie wyklucza się możliwości wydawania większych opracowań wspólnie z innymi placówkami krajowymi.

Ośrodek zaprasza do współpracy naukowej oraz wymiany wydawnictw placówki, a także indywidualne osoby, bezpośrednio zainteresowane problematyką kultury miasta, szczególnie miasta przemysłowego. Adres Ośrodka: 96-300 Żyrardów, ul. Dzierżyńskiego 34.

Andrzej Stawarz

³ Szersze omówienie przebiegu tej sesji będzie publikowane w „Zaraniu Śląskim” oraz „Roczniku Mazowieckim”. Natomiast materiały z sesji będą drukowane na łamach „Łódzkich Studiów Etnograficznych” (t. 29: 1989).